

زیارتگاه های اهل بیت و اصحاب علیهم السلام در سوریه

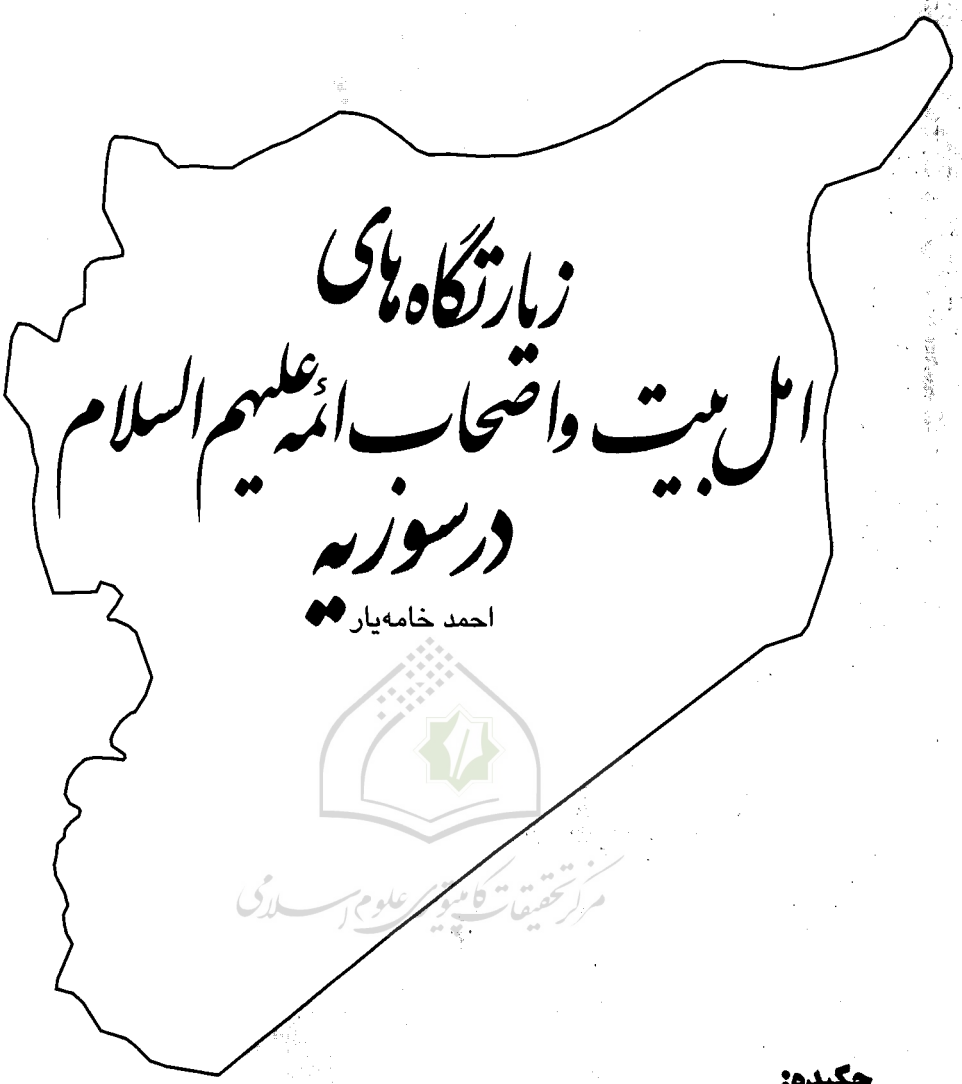
پدیدآورده (ها) : خامه یار، احمد
فقه و اصول :: وقف میراث جاویدان :: زمستان 1390 - شماره 76
از 87 تا 126
آدرس ثابت : http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/885393

دانلود شده توسط : رسول جعفریان
تاریخ دانلود : 04/03/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائهٔ مجلات عرضه شده در پایگاه،مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه قوانین و مقررات استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

زیارتگاه‌های اهل بیت و اصحاب ائمه علیهم السلام در سوریه

احمد خامه‌یار

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

چکیده:

کشور سوریه بخشی از سرزمین کهن شام و از مراکز فرهنگی مهم جهان اسلام به شمار می‌آید. در نقاط مختلف این کشور زیارتگاه‌هایی منتسب به اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و اصحاب ائمه علیهم السلام وجود دارد.

وجود این زیارتگاه‌ها سوریه را به یکی از مقاصد زیارتی مهم شیعیان جهان تبدیل کرده است. تعدادی از این مزارات نزد شیعیان شناخته شده، ولی شمار قابل توجهی هم نزد جامعهٔ امروز شیعیان ناشناخته مانده است. این نوشتار گزارشی است مختصر از زیارتگاه‌های اهل بیت علیهم السلام و اصحاب ائمه در سوریه.

کلیدواژه‌ها:

سوریه، زیارتگاه‌های اسلامی، اهل بیت، اصحاب ائمه علیهم السلام، شیعیان

www.noormags.ir

مقدمه

کشور سوریه بخشی از سرزمین کهن شام است که از دیرباز تاکنون، یکی از مراکز تاریخی و فرهنگی مهم جهان اسلام به شمار می‌آید. در این کشور شمار قابل توجهی از زیارتگاه‌های منتسب به اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام و نیز صحابه و تابعین پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله وجود دارد. برخی از این زیارتگاه‌ها، به ویژه آنهایی که در شهرهای مهم سوریه نظیر دمشق و حلب واقع شده، از تقدّسی بالا و شهرتی فراوان نزد شیعیان برخوردار است و همه ساله جمعیت فراوانی از آنان، از کشورهای مختلف به قصد زیارت آن به سوریه مسافرت می‌کنند، اما با این حال، زیارتگاه‌های فراوان دیگری در نقاط مختلف سوریه وجود دارد که عموم شیعیان از آن ناآگاه بوده و حتی می‌توان گفت برخی از این مزارات نزد شیعیان به‌کلی ناشناخته‌اند. علاوه بر آن، مزارات دیگری نیز منتسب به برخی صحابه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و یاران نزدیک اهل بیت علیهم‌السلام وجود دارد که عمدتاً مشهور و شناخته‌شده‌اند.

نگارنده هنگام اقامت چند سالهٔ خود در سوریه، پس از تلاش فراوان و شناسایی بسیاری از زیارتگاه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در این کشور، از آنها بازدید میدانی به عمل آورده است و تا جای ممکن اطلاعات مربوط به این مزارات را از منابع تاریخی و کتب منتشرشده استخراج کرده است. این نوشتار حاوی گزارش نسبتاً مختصری از مزارات اهل بیت علیهم‌السلام و اصحاب ائمه علیهم‌السلام در سوریه است که به تفکیک مناطق جغرافیایی محل وقوع مزارات و استان‌های این کشور آماده شده است[1].

شهر دمشق و توابع آن

شهر دمشق، پایتخت سوریه، از قدیمی‌ترین شهرهای جهان و مراکز سکونت انسان دانسته شده است. پس از اسلام، با انتقال مرکز خلافت از کوفه به دمشق در دورهٔ اموی، این شهر به یک مرکز سیاسی مهم و بعدها به یکی از مراکز فرهنگی مهم جهان اسلام تبدیل شد؛ لذا در آن آثار

www.noormags.ir

معماری فراوانی از دوره‌های مختلف تاریخ به چشم می‌خورد که عامل جذب جهانگردان است.

در پی وقوع حادثهٔ عاشورا در سال ۶۱ هجری، به دستور یزید بن معاویه کاروان اسرای اهل بیت را از کوفه به شام فرستادند تا در دمشق، پایتخت یزید، حضور یابند. تعدادی از زیارتگاه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در دمشق و حتی در سایر نقاط سوریه، با این حوادث و مسیر عبور کاروان اهل بیت علیهم‌السلام ارتباط یافته است.

مشهورترین زیارتگاه اهل بیت علیهم‌السلام در منطقهٔ دمشق و حومه آن، آستانهٔ حضرت زینب دختر امام علی علیه‌السلام است که در شهرک «السیده زینب» در حدود ۷ کیلومتری جنوب دمشق قرار دارد. این شهرک در گذشته، روستایی کوچک به نام «راویه» بوده است[۲]، اما بعدها به روستای «قبر السِّتّ»، و در چند دههٔ اخیر نیز به نام فعلی آن تغییر نام داده و البته نزد ایرانیان به «زینبیه» معروف شده است.

در منابع مربوط به دو قرن ششم و هفتم هجری، به این مزار تحت عنوان قبر ام کلثوم اشاره شده است[۳]. در سنگ‌نوشتهٔ بسیار قدیمی موجود بر قبر ـ که قدمت آن قرن پنجم یا ششم هجری برآورد می‌شود ـ صاحب مزار، زینب صغری مکنّی به ام کلثوم، دختر امام علی علیه‌السلام و فاطمهٔ زهرا علیهاالسلام معرفی شده است[۴]، اما در وقف‌نامه‌ای به تاریخ ۷۶۸ هجری، از صاحب مزار با تعبیر زینب کبری دختر امام علی علیه‌السلام یاد شده است. بر اساس این وقف‌نامه، سید حسین بن موسی موسوی حسینی ـ نقیب اشراف دمشق و جد سادات آل مرتضی در شام ـ بنای مزار را بازسازی و بسیاری از باغ‌ها و املاک خود را وقف آن کرد و هفت تن از قضات شهر دمشق نیز آن را امضا کردند[۵].

در حال حاضر نیز مشهور میان شیعیان آن است که آستانهٔ زینبیه مدفن حضرت زینب کبری علیهاالسلام است و بسیاری از علمای شیعه در چند قرن اخیر این مسئله را پذیرفته‌اند[۶]، اما برخی علمای دیگر از جمله علامه سید محسن امین، با استناد به اقوال مورخان

www.noormags.ir

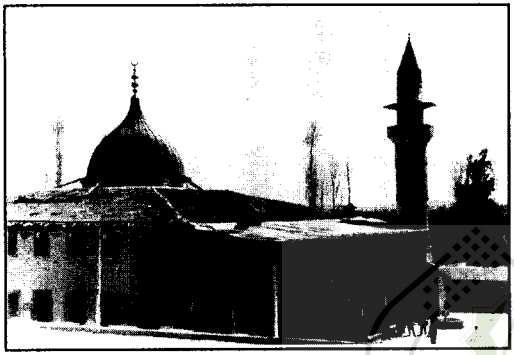
و کتیبهٔ روی قبر، انتساب این آستانه را به ام کلثوم دختر امام علی علیه‌السلام ترجیح داده‌اند[۷]. ضمن آنکه علاوه بر دمشق، دو مکان دیگر یعنی قبرستان بقیع مدینه و شهر قاهره پایتخت مصر نیز به عنوان محل دفن حضرت زینب کبری علیهاالسلام گفته شده است.

برخی از علما یکی از این دو قول را ترجیح داده‌اند، اما برخی دیگر با استناد به دلایل و شواهد تاریخی آن را رد کرده‌اند[۸].

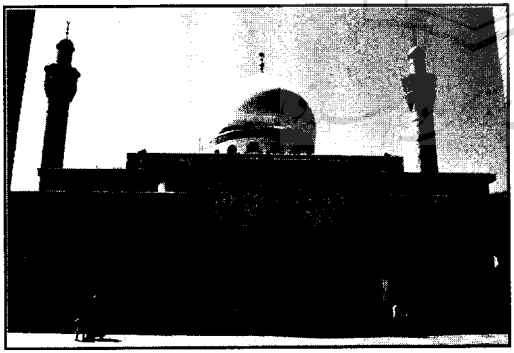
به هر روی، این موضوع محل اختلاف میان صاحب‌نظران است و در این نوشتار امکان بررسی تفصیلی آن وجود ندارد.

در خصوص تاریخچهٔ بنای آستانه، لااقل از قرن ششم هجری بنایی بر روی قبر وجود داشته است[۹].

این بنا همان‌طور که اشاره شد، در نیمهٔ قرن هشتم هجری به دست سید حسین موسوی حسینی بازسازی شد. متولیان آستانه زینبیه از آن زمان تاکنون، نسل در نسل از نوادگان نامبرده، یعنی از سادات خاندان آل مرتضی هستند. ساختمان زیارتگاه در دورهٔ عثمانی به دست والیان دمشق و یا متولیان مزار چند بار بازسازی و مرمّت شد[۱۰].

تصویر قدیمی از آستانه زینبیه (پیش از توسعه بنای آن)

حرم و ضریح حضرت زینب دختر امام علی علیه‌السلام در حومه دمشق

www.noormags.ir

در سال ۱۳۷۰ ق، به همّت علامه سید محسن امین کمیته‌ای از اعیان و تاجران شیعه با هدف بازسازی و توسعهٔ مزار تشکیل شد و بر اساس طرح توسعهٔ جدید، بنای قدیمی تخریب و ساخت بنای جدید آغاز شد و اجرای طرح در مراحل زمانی مختلفی صورت گرفت.

در حال حاضر بنای آستانه شامل صحن وسیعی با پلان مربع است که حرم در میان آن قرار گرفته است و دارای گنبد و دو گلدستهٔ مرتفع می‌باشد. گلدسته‌ها و دیوارهای صحن و رواق‌های آن به دست هنرمندان ایرانی کاشی‌کاری شده و سقف و دیوارهای حرم نیز از داخل آینه‌کاری و گنبد نیز از بیرون طلاکاری شده است.

در ضلع شرقی صحن، ساختمان مصلای زینبیه با صحن کوچکی، به همّت آیت‌الله فهری زنجانی ـ نماینده امام خمینی رحمه‌الله در سوریه ـ ساخته شده است و در آن نمازهای جماعت یومیه و نماز جمعه و مراسم ویژه مناسبت‌های مذهبی برگزار می‌شود. صحن جدیدی نیز اخیراً در ضلع شمالی آستانهٔ مقدسه ساخته شده است.

در محدودهٔ حرم حضرت زینب علیهاالسلام و قبرستان‌های اطراف آن، چند تن از علما و مشاهیر شیعه مدفونند. از جمله در راهروی ورودی غربی صحن آستانه، قبر مرحوم سید محسن امین عاملی، از علمای بزرگ شام و صاحب کتاب گرانقدر **أعیان الشیعه**، و نیز قبر سید حسین مکی عاملی، از دیگر علمای شیعه در شام قرار دارد. در قبرستان واقع در شمال آستانه نیز قبر دکتر علی شریعتی، و در قبرستان دیگری در جنوب آستانه، مقبرهٔ سید مصطفی جمال‌الدین، شاعر معاصر عراقی قرار دارد.

شهرک «السّیّده زینب» تا پیش از چند دههٔ اخیر همچنان روستایی کوچک بود که بیشتر زمین‌های آن را مزارع و باغ‌های فراوانی پوشانده بود، اما در چند دههٔ اخیر، به علت تبدیل شدن آن به یکی از قطب‌های زیارتی شیعیان و سکونت مهاجران بسیاری از اتباع کشورهای دیگر (از جمله فلسطین، عراق، افغانستان، پاکستان، هند، ایران، لبنان و ...)، توسعه‌ای

www.noormags.ir

چشمگیر یافته است.

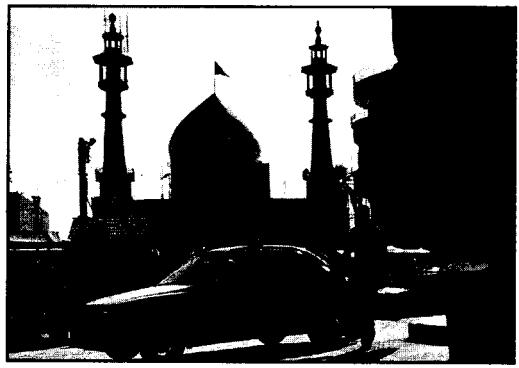
در ایـــام مناســـبت‌های مهم مذهبی، به ویژه شـــب‌های جمعه، ایام دهۀ اول محرم و اربعین حسینی، آستانۀ حضرت زینب علیها السلام شاهد حضور زائران بیشتری (از جمله زائران لبنانی) است. در فصل تابستان نیز که زائران بسیاری از ایران و عراق و شیعیان ساکن کشورهای خلیج فارس به سوریه ســـرازیر می‌شوند، و نیز در ایام تعطیلات نوروز (با توجه به حضور چشمگیر ایرانیان)، آستانۀ زینبیه به ویژه در اوقات نمازهای یومیه شاهد جمعیت فراوان زائران است.

زیارتـــگاه مهـــم دیگـــر در مناطـــق اطراف دمشق، آستانۀ سکینه دختر امام علی علیه السلام در شهر «داریا»، واقع در حدود ۵ کیلومتری جنوب غربی دمشق است. برخلاف زیارتـــگاه حضرت زینب علیها السلام که از قدیم برای شـــیعیان شناخته شده و دارای پیشـــینۀ تاریخی طولانی بوده اســـت، این زیارتگاه تا پیش از سه دهۀ گذشته برای عموم شـــیعیان ناشناخته بود و بنای ســـاده و محقّری داشت. در منابع تاریخی نیز به آن اشـــاره‌ای نشده و تنها در برخی اسناد ملکی موجود در وزارت اوقاف ســـوریه از دورۀ اشغال سوریه توسط فرانسه (سال‌های ۱۹۱۹ تا ۱۹۴۵م)، از این مزار و حدود ملکی آن سخن به میان آمده است[۱۱].

در ســـال ۱۳۶۷ ش، در پـــی اجرای طـــرح احـــداث خیابانـــی در منطقه و قرار گرفتن بقعه در مســـیر آن، مراتب به مســـؤولان منطقه رســـید و استاندار حومۀ دمشـــق از تخریب آن جلوگیری کرد. ســـپس موضـــوع به اســـتحضار حجت‌الاسلام والمســـلمین حاج سید احمد واحدی، از روحانیان ایرانی مقیم زینبیه رسید و در پی بررسی‌های انجام شـــده دربارۀ این مـــزار، کمیته‌ای برای بازسازی آن تأسیس شد. سرانجام پس از خریداری زمین‌های اطراف مزار، کار بازسازی و توسعه آن آغاز شد[۱۲].

سکینه دختر امام علی علیه السلام، تا پیش از شهرت زیارتگاه منسوب به وی بانوی ناشناخته‌ای بود که در منابع تاریخی و رجالی شیعه نامی از او برده نشده است. تنها در برخی منابع حدیثی، از جمله در متن دو روایت و ســـند یک حدیث در

www.noormags.ir

گنبد و ضریح سکینه دختر امام علی علیه‌السلام در شهر داریا

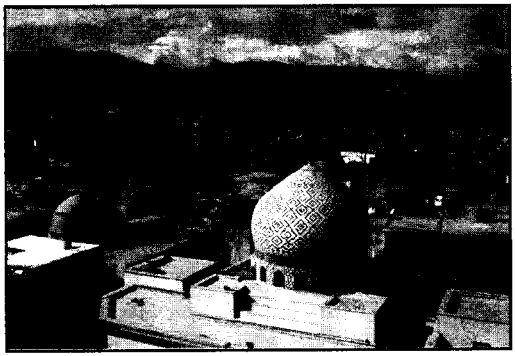
برخی منابع شیعه، نامی از او به چشم می‌خورد[13]. چند پژوهشگر معاصر نیز دربارهٔ این بانو کتابچه‌هایی تألیف کرده و با استناد به این سه روایت، وی را شخصیتی تاریخی و از فرزندان امام علی علیه‌السلام دانسته‌اند و حتی فرزند آن حضرت علیه‌السلام از فاطمه زهرا علیهاالسلام به شمار آورده‌اند[14]، با این حال برخی از علما، روایات فوق را برای اثبات وجود این شخصیت کافی نمی‌دانند.

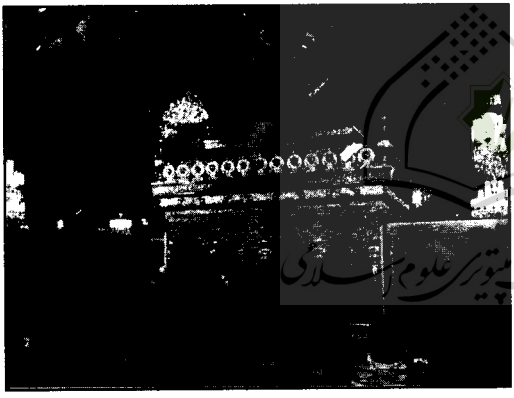
در حال حاضر ساختمان بزرگی بر روی قبر احداث شده و دارای ایوان، گنبد و دو گلدسته است. بیشتر زائرانی که به سوریه مسافرت می‌کنند، آستانهٔ سکینه دختر امام علی علیه‌السلام را نیز زیارت می‌کنند.

دومین زیارتگاه مشهور اهل بیت علیهم‌السلام در دمشق (پس از آستانه زینبیه)، آستانهٔ رقیه دختر امام حسین علیه‌السلام است. این زیارتگاه در میان کوچه پس کوچه‌های قدیمی شهر دمشق، در شمال شرقی مسجد جامع اموی این شهر قرار دارد. در منابع تاریخی از آن به عنوان مسجد یا زیارتگاه رأس الحسین علیه‌السلام یاد شده[15]؛ و این مکان محل دفن سر امام حسین علیه‌السلام در دمشق دانسته شده است[16]، اما در منابع متأخر، به وجود قبر حضرت رقیه در آن، در کنار مقام رأس الحسین علیه‌السلام اشاره شده است[17]. این مسئله در کتیبه‌های سنگی موجود در بنا که تا چندی پیش در آن وجود داشته، تأکید شده است[18]. دربارهٔ رقیه دختر امام حسین علیه‌السلام و چگونگی دفن ایشان در این مکان، در منابع تاریخی

www.noormags.ir

کهن و معتبر آگاهی‌های چندانی وجود ندارد. تنها عمادالدین طبری (م بعد از ۶۹۸ هـ) در کتاب خود کامل بهائی، به طور خلاصه داستان وفات دختر چهارساله‌ای از امام حسین علیه‌السلام را در دمشق ـ بدون اشاره به نام وی ـ نقل کرده است.[۱۹] میرزا محمد هاشم خراسانی (م ۱۳۵۲ق) نیز به تفصیل، حادثهٔ رؤیت جسد صحیح و سالم حضرت رقیه دختر امام حسین علیه‌السلام را ـ که در جریان اصلاح قبر ایشان در سال ۱۲۸۰ هجری آشکار شده بود ـ از برخی علمای شیعه دمشق روایت کرده است[۲۰].

گنبد و ضریح رقیه دختر امام حسین علیه‌السلام در دمشق

زیارتگاه حضرت رقیه همچون آستانهٔ حضرت زینب علیهاالسلام دارای قدمت بالایی است و بارها بازسازی شده است. بنای آن تا کمتر از نیم قرن اخیر نسبتاً کوچک و مساحت آن در حدود ۶۰ متر مربع بود. در اوایل دههٔ ۷۰ قرن بیستم میلادی، تعدادی از مؤمنان و شخصیت‌های شیعه گرد هم آمدند و کمیته‌ای برای بازسازی و توسعه بنای زیارتگاه تأسیس کردند. پس از خریداری تعدادی از املاک مجاور، کار توسعه در سال ۱۴۰۴ق/۱۹۸۴م آغاز شد و بخش عمده آن تا سال ۱۴۱۰ق/۱۹۹۰م به پایان رسید.

امروزه آستانهٔ حضرت رقیه شامل بنای نسبتاً وسیعی است که از حرم اصلی، دو صحن و چند شبستان تشکیل شده است. در بیشتر بخش‌های بنا معماری

www.noormags.ir

اسلامی ـ ایرانی غالب و کاملاً مشهود است. پوشش خارجی دیوارهای بنا و رواق‌های صحن‌ها از سنگ‌های سفید رنگ است و سقف حرم و شبستان‌ها از داخل، با آینه‌کاری، الواح و کتیبه‌های کاشی و نقوش اسلیمی بسیار زیبا تزئین یافته است. این ویژگی‌های معماری جلوهٔ خاصی به آستانهٔ حضرت رقیه بخشیده و بنای آن را از سایر بناهای تاریخی شهر دمشق متمایز ساخته است. در حال حاضر مدیریت آستانه با شیعیان سوری است و در آن نمازهای جماعت یومیه و نماز جمعه برپا می‌گردد. مناسبت‌های دینی و مذهبی نیز با هماهنگی دفاتر نهادهای ایرانی در دمشق به ویژه دفتر نمایندگی بعثهٔ مقام معظم رهبری برگزار می‌شود.

زیارتگاه مهم دیگر شیعیان در دمشق مقام رأس الحسین علیه‌السلام و مقام امام زین‌العابدین علیه‌السلام است. این دو مقام در زاویهٔ شمال شرقی مسجد اموی واقع است و ورودی آن در ضلع شرقی صحن مسجد قرار دارد. این زیارتگاه شامل دو اتاق متصل به یکدیگر است که در منابع تاریخی گاهی با نام زیارتگاه رأس الحسین علیه‌السلام و گاهی با نام زیارتگاه امام زین‌العابدین علیه‌السلام از آن یاد شده است. به نوشتهٔ ابن عساکر، این زیارتگاه محل قرار دادن سر امام حسین علیه‌السلام در زمان آوردن آن به دمشق دانسته شده است.[۲۱] بر اساس گفتهٔ ابن فضل‌الله عمری، مقام امام زین‌العابدین علیه‌السلام، محل زندانی شدن امام علیه‌السلام در زمان حضورشان در دمشق بوده است[۲۲].

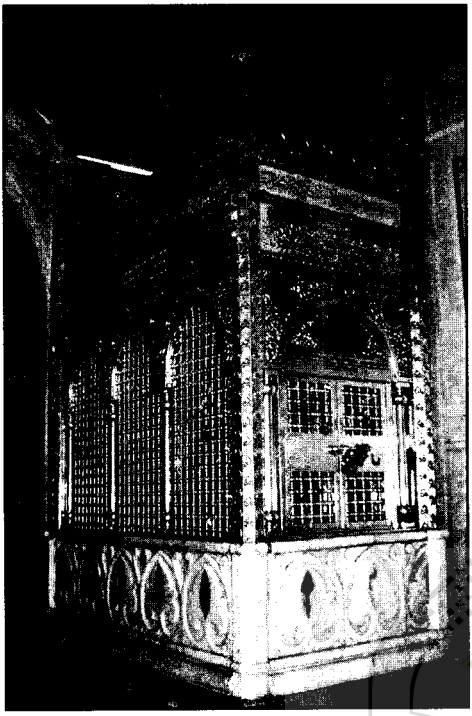
برای رسیدن به مقام امام زین‌العابدین علیه‌السلام ابتدا باید از تالار بزرگ سرپوشیده‌ای در شرق صحن مسجد اموی عبور کرد. در دیوار ضلع شرقی اتاق زیارتگاه، محرابی وجود دارد که درون ضریحی از چوب و شیشه قرار گرفته است. این محراب در کتیبهٔ بالای آن، محل نشستن امام زین‌العابدین علیه‌السلام معرفی شده است. در کنار محراب، طاقچه یا فرورفتگی کوچکی در داخل دیوار وجود دارد که دارای پوشش نقره‌ای است. زائران با وارد کردن سر خود به این طاقچه آن را

www.noormags.ir

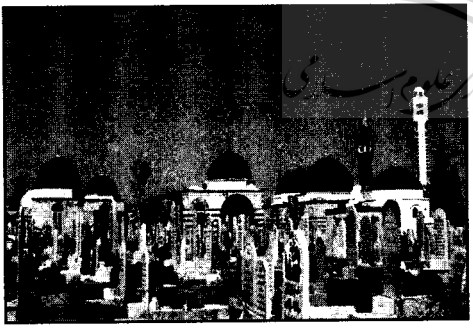
می‌بوسند. در کنار آن، ورودی مقام رأس الحسین علیه‌السلام قرار دارد.

این زیارتگاه شامل اتاق مربع و دارای گنبد کوچکی است. در زاویهٔ شمال غربی آن، یعنی در نقطه‌ای که دقیقاً پشت آن طاقچه مقام امام سجاد علیه‌السلام قرار دارد، ضریحی نقره‌ای به چشم می‌خورد که محل قرار دادن سر مبارک امام علیه‌السلام دانسته شده است. این ضریح از سوی محمد برهان‌الدین، داعی اسماعیلیان بهرهٔ هند، در سال ۱۴۱۴ق/۱۹۹۳م نصب شده است. بیشتر زائران حضرت رقیه، در مسیر خود زیارتگاه رأس‌الحسین علیه‌السلام و امام زین‌العابدین در مسجد اموی و همچنین زیارتگاه سر حضرت یحیی علیه‌السلام در داخل شبستان این مسجد را زیارت می‌کنند.

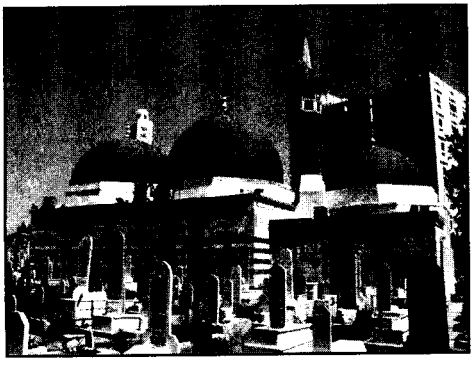
قبرستان باب‌الصغیر دمشق از دیگر نقاط مورد توجه زائران شیعه است. قدمت آن به نخستین سال‌های ورود اسلام به سرزمین شام می‌رسد و به علت اینکه بسیاری

ضریح رأس الحسین علیه‌السلام در مسجد اموی دمشق

قبرستان باب‌الصغیر دمشق

زیارتگاه منسوب به زینب یا ام‌کلثوم دختر امام علی علیه‌السلام و سکینه دختر امام حسین علیه‌السلام در باب‌الصغیر

www.noormags.ir

زیارتگاه رؤوس الشهداء در باب‌الصغیر

از اهل بیت، صحابه، علما و مشاهیر اسلام در آن دفن شده‌اند، از اهمیت تاریخی فراوانی برخوردار است. تا به امروز در این قبرستان چندین زیارتگاه منتسب به همسران پیامبر صلی الله علیه و آله، صحابه و تابعین آن حضرت علیه السلام و نیز تعدادی از فرزندان و نوادگان ائمه علیهم السلام وجود دارد. زیارتگاه‌های مورد توجه شیعیان بدین شرح است:

۱. رؤوس الشهداء (سرهای شهدای کربلا)؛

۲. محراب امام زین‌العابدین علیه السلام؛

۳. زینب یا ام کلثوم صغری دختر امام علی علیه السلام و سکینه دختر امام حسین علیه السلام؛

۴. فاطمه دختر امام حسین علیه السلام؛

۵. ام الحسن دختر امام حسن علیه السلام و حمیده دختر مسلم بن عقیل و اسماء بنت عُمَیس (همسر جعفر بن ابی‌طالب)؛

۶. عبدالله بن امام زین‌العابدین علیه السلام؛

۷. عبدالله بن امام جعفر صادق علیه السلام؛

۸. بلال حبشی ـ مؤذن پیامبر صلی الله علیه و آله و عبدالله بن جعفر طیار (همسر حضرت زینب)؛

۹. فضه کنیز حضرت فاطمه زهرا علیها السلام؛

۱۰. ام سلمه همسر پیامبر علیها السلام؛

۱۱. ام حبیبه همسر پیامبر صلی الله علیه و آله.

نکتهٔ قابل توجه درباره مزارات باب الصغیر آن است که در منابع تاریخی به وجود قبور و مزارات شخصیت‌هایی در این قبرستان اشاره شده است که امروزه نشانی از آنها به چشم نمی‌خورد[۲۳]، اما از سوی دیگر، در منابع تاریخی، از برخی زیارتگاه‌های موجود در این مکان نام برده نشده است[۲۴] و مورخان محل وفات و دفن تعدادی از شخصیت‌های صاحب مزار در آن را نیز در جای دیگری تعیین کرده‌اند. از آن جمله، قبور هر یک از سکینه و فاطمه دختر امام حسین علیه السلام، همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و عبدالله بن جعفر طیّار در مدینه تعیین شده است.

www.noormags.ir

البتــه مــزارات ایــن شــخصیت‌ها می‌توانــد جنبهٔ نمادین داشــته، یادآور حضــور تاریخــی آنها در منطقهٔ شــام باشــد، اما بدون شــک برخــی از این مزارات در واقع قبور شــخصیت‌های تاریخی دیگری ـ چه از اهل بیت علیهم‌السلام و چه از غیر اهل بیت علیهم‌السلام است که در منابع تاریخی بــه حضور یا وفات آنها در دمشــق یا باب الصغیر اشــاره شده است و در گذر زمان، نام آنها تحریف شده و به شــخصیت‌های دیگر نسبت داده شده است[۲۵].

بنای کنونی بیشتر این زیارتگاه‌ها از اواخر دورهٔ عثمانی است و معماری آن تقریباً شبیه یکدیگر است. ساختمان آنها معمولاً از سنگ‌هایی به طور متناوب در دو رنگ (سیاه و سفید) ساخته شده و دارای گنبدهای سبز رنگ است. بیشتر مزارات در وســط قبرستان قرار دارند، اما برخی نیز در حاشیهٔ قبرستان واقع‌اند و صحنی مســتقل از فضای قبرســتان دارند.

برخــی از زیارتگاه‌های باب الصغیر دارای زیرزمین اســت که با پله‌هایی به همکف متصــل می‌گردد و قبور اصلی در آنجــا قرار دارد، اما در عین حال نیز در طبقهٔ همکف، قبوری نمادین ایجاد شده است[۲۶].

از میان مزارات باب الصغیر، زیارتگاه رؤوس الشــهدا، در میان زائران شــیعه جایگاه ویژه‌ای دارد. این زیارتگاه مدفن سرهای ۱۶ تن از شهدای کربلا دانسته شده که اســامی آنها بدین شرح است: عباس، عبدالله، محمد، جعفر، عثمان و عمر فرزندان امام علی علیه‌السلام، علی‌اکبر و عبدالله فرزندان امام حســین علیه‌السلام، قاسم فرزند امام حســن علیه‌السلام، جعفر بن عقیل بن ابی‌طالب، محمد بن مسلم بن عقیل، عون بن عبدالله بن جعفر بن ابی‌طالب، حبیــب بــن مظاهر و حــرّ ریاحی، اما مرحوم ســید محســن امین، صاحب **أعیان الشیعه**، با استناد به کتیبه‌ای که در ایــن زیارتگاه رؤیت کرده بود و در آن تنها نام ســه تن از شــهدای کربلا برده شده بود، اینجا را مدفن سرهای سه تن از شهدای کربلا یعنی حضرت عباس، علی‌اکبــر و حبیب بن مظاهر دانســته اســت[۲۷]. به هــر حال، مســئلهٔ هویت

www.noormags.ir

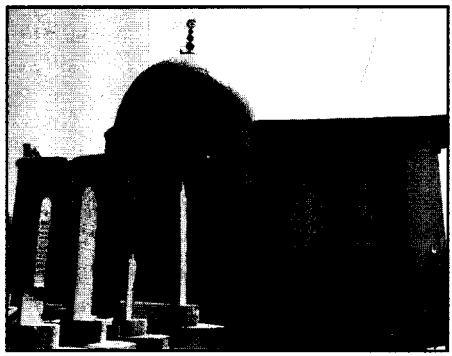
و سندیت این مزار نیازمند بررسی تاریخی دقیق‌تری است.

زیارتگاه سرهای شهدا دارای صحن مستقل و از محوطهٔ قبرستان کاملاً جداست. بنا در میان صحن قرار دارد و برروی قبر، ضریحی نقره‌ای از سوی داعی مطلق شیعیان اسماعیلی بهرهٔ هند نصب شده است. در داخل ضریح، شانزده عمامهٔ پارچه‌ای به نشانه شانزده سر شهدای کربلا وجود دارد.

ضلع شرقی صحن، متصل به صحن مسجدِ نسبتاً جدیدی است که در شبستان آن محرابی منتسب به امام زین‌العابدین علیه‌السلام وجود دارد. در داخل صحن نیز چاه آبی وجود دارد که به باور زائران، با آب آن سرهای شهدای کربلا شستشو داده شده است.

قبر بلال حبشی، مؤذن رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله، از دیگر زیارتگاه‌های مورد توجه زائران باب الصغیر است. البته در منابع تاریخی، اقوال دیگری در محل مدفن بلال ذکر شده است؛ از جمله در شهر دارَیا، که هنوز هم قبر منسوب به وی در قبرستان ابومسلم

زیارتگاه بلال حبشی در باب‌الصغیر

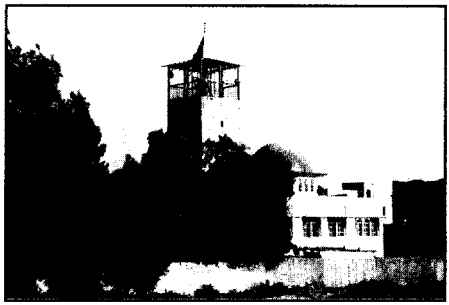
خولانی این شهر باقی مانده است، اما قول مشهور آن است که بلال در باب الصغیر دفن شده است.

علاوه بر مزارات مورد اشاره فوق، مقابر و مزارات دیگری نیز در این قبرستان وجود دارد که درب آن در بیشتر اوقات بسته است و چندان مورد توجه زائران قرار ندارد. از آن جمله می‌توان به مزارات منسوب به اویس قرنی، حفصه دختر عمر بن خطاب (از همسران پیامبر)[۲۸]، عبدالله بن ام‌مکتوم (از صحابهٔ پیامبر)، ابان بن عثمان بن عفّان و نیز مقبرهٔ معاویة بن ابی‌سفیان و مقبرهٔ ولید بن عبدالملک از خلفای اموی اشاره کرد.

زیارتگاه حجر بن عدی کِندی، زیارتگاه مهم دیگر شیعیان در حومه دمشق است. این زیارتگاه در روستای

www.noormags.ir

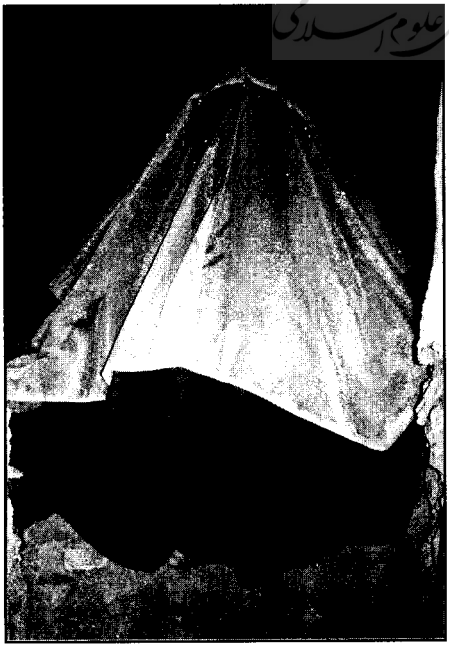
زیارتگاه حجر بن عدی در روستای عَدرا در حومه دمشق

عَـدرا در حدود ۲۰ کیلومتری شـرق دمشق واقع اسـت که مدفن حجر بن عدی کنـدی ـ از صحابه پیامبرﷺ و یار باوفای امـام علی‌علیه‌السلام و پنج تن از یـاران وی اسـت. او و یارانش، در راه ولایت امام علی‌علیه‌السلام، به دستور معاویه در منطقـه «مَـرج عَذراء» به شـهادت رسیدند. این منطقه امروزه به عَدرا تغییر نام داده است. بنای قدیمی مزار در نیم قرن اخیر تخریـب و بنای جدیدی به جای آن ساخته شده است. قبر حجر و یارانـش در میان بنا قرار دارد و ضریح جدیدی بر روی آن نصب شده است. بنا دارای گنبد و مناره است و مسجدی نیز در مجاورت آن وجود دارد.

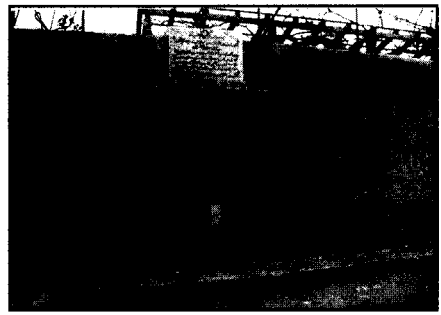
شـایان ذکر اسـت کـه در داخل یکی از مسـاجد قدیمی دمشق به نام «مسـجد الاقصاب»، واقـع در خیابان ملک فیصل، زیارتگاهی دیگری از آنِ حجـر و یارانش وجود دارد که مدفن سرهای بریده آنان دانسته شده است. این زیارتگاه نزد شـیعیان از شـهرت بالایی برخوردار نیست.

علاوه بر زیارتگاه‌های فوق، مزارات دیگری از فرزندان ائمه‌علیهم‌السلام وجود دارد که نزد شـیعیان چندان شـناخته شده نیست. از آن جمله می‌توان به مزار نفیسه دختر امام علی‌علیه‌السلام در روستای «حَتیتة الجرش» نزدیک روسـتای «زبدین» در حـدود ۱۰ کیلومتری جنوب شـرقی دمشق اشاره کرد. در محله قدیمی «مزّه» در غرب دمشق نیز سه مزار دیگر وجود

قبر نفیسه دختر امام علی‌علیه‌السلام در روستای حَتیتة الجرش در حومه دمشق

www.noormags.ir

دارد کـه عبارت اسـت از: قبر محمد بن امام حسـن علیه‌السلام و فرزند وی قاسم بـن محمد بن امام حسـن علیه‌السلام در یک مکان در کنار یکدیگر، مزار منسـوب به محمد حنفیه فرزند امام علی علیه‌السلام، و مزار فرزند دیگری از امیرالمؤمنین علیه‌السلام به نام محمد.

بنای بیشتر این مزارات بسیار کوچک و محقّر است و گاه از یک چهاردیواری بدون سقف فراتر نمی‌رود.

همچنین در محدودهٔ شهر دمشق و اطراف آن، مزارات دیگری منسوب به شـخصیت‌های مقدس و مورد احترام شـیعه وجود دارد که نزد شیعیان کمتر شـناخته شـده و یا مورد توجـه آنان نیست. از آن جمله می‌توان به مزارات زیر اشـاره کرد: مزار قُثَم بن عباس بن عبدالمطلـب در جنوب شـهر «اَلتّلّ» در شمال دمشـق، مزار مقداد بن اسود کِنـدی (از ارکان اربعه) در مسـجدی در محله «سـیدی مقداد» در کنار جادهٔ دمشـق به زینبیه، مزار ابوذر غِفاری (از ارکان اربعـه) در مسـجدی در محلـهٔ شـارع الامین دمشق، مزار اویس قرنی در شرق قبرسـتان «میدان» در جنوب دمشق.

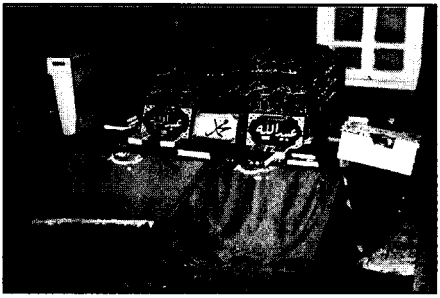
از نظر تاریخی، در انتسـاب بیشـتر مزارات مورد اشاره فوق به صاحبان آن (از جمله محمد حنفیه، قثم بن عبّاس، ابـوذر، مقـداد و اویس قرنـی) تردید جدّی وجود دارد[۲۹].

استان‌های حِمص و حَماه

دو اسـتان حمص و حماه در مرکز سـوریه قـرار دارند. شـهر حمص از شـهرهای مهـم سـوریه و در ۱۶۰ کیلومتری شمال دمشق واقع است. در این شهر زیارتگاهی منتسب به دو تن از فرزندان جعفـر طیار وجود دارد که نام آنها عبدالله و عبیدالله معرفی شـده اسـت[۳۰]. این زیارتگاه شامل مقبره‌ای تاریخی از دورهٔ ایوبی یا مملوکی است که امروزه در داخل مسجد جدیدی در

www.noormags.ir

زیارتگاه فرزندان جعفر طیار در شهر حمص

محلهٔ «باب الدریب» در جنوب شرقی بافت قدیمی شهر قرار دارد.

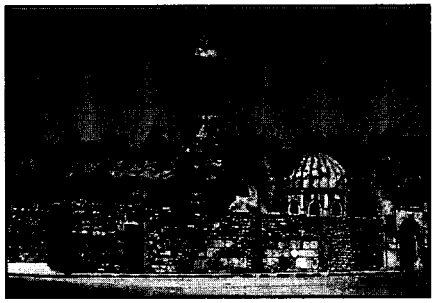
همچنین در میان محلات بافت تاریخی شهر، مزاراتی منسوب به برخی از صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله، از جمله ابوذر، ابن مسعود، دِحیَهٔ کلبی، عکاشهٔ بن محصن، عمرو بن امیه ضمری و نیز وحشی (قاتل حمزه) و ثوبان (غلام پیامبر) وجود دارد که از نظر تاریخی، بیشتر آنها از اعتبار چندانی برخوردار نیستند. قبر خالد بن ولید نیز ـ که مورد قبول شیعه نیست ـ در مرکز شهر، در داخل مسجدی بزرگ از دورهٔ عثمانی قرار دارد.

در شهر حمص، زیارتگاهی از آنِ رأس الحسین علیه السلام نیز وجود داشته که یکی از نقاط محل قرار دادن سر مبارک سیدالشهداء علیه السلام در مسیر انتقال آن از کوفه به شام به شمار می‌آمده، اما امروزه از بین رفته است[۳۱].

حماه شهری تاریخی است که در ۵۰ کیلومتری شمال حمص واقع است. رودخانه «العاصی» که از میان حماه می‌گذرد، عاملی برای زیبایی این شهر به شمار می‌آید. در طرفین این رودخانه در نقاط مختلف شهر چرخاب‌های چوبی قدیمی و بزرگی وجود دارد که باعث جلب توجه جهانگردان خارجی و علاقه‌مندان به تمدن اسلامی به این شهر شده است.

در یکی از محلات قدیمی شهر حماه، در پایین تپه قلعهٔ این شهر، مسجد و زیارتگاه رأس الحسین علیه السلام وجود دارد که امروزه به نام «مسجد الحسنین» شناخته می‌شود. بر اساس کتیبه‌ای بر سردر آن، بنای مسجد بر اثر زلزله‌ای ویران شده و در سال ۵۵۲ هجری به دست سلطان نورالدین محمود بن زنگی بازسازی شده است. این موضوع نشان‌دهندهٔ آن است که قدمت بنا، لااقل به اوایل قرن ششم هجری می‌رسد. بخش‌های اصلی مسجد عبارت‌اند از: شبستان، صحن و رواق شمالی آن.

www.noormags.ir

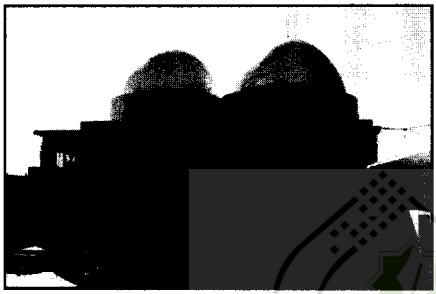

مسجد و زیارتگاه رأس الحسین علیه‌السلام در شهر حماه

شبستان مسجد دارای دو گنبد تاریخی است و در غرب آن مناره‌ای مربع وجود دارد. این زیارتگاه را نیز باید یکی از نقاط محل قرار دادن سر امام حسین علیه‌السلام به شمار آورد، در حالی‌که امروزه در داخل آن، مکانی به عنوان مقام رأس الحسین علیه‌السلام وجود ندارد.

اما در ضلع شرقی صحن، مزاری منسوب به حضرت یونس پیامبر علیه‌السلام وجود دارد که شاید همان مقام رأس الحسین علیه‌السلام بوده است. به هر روی، شاید بتوان این زیارتگاه را از معتبرترین و مهم‌ترین زیارتگاه‌های شیعه در سوریه به شمار آورد.

در حدود ۵ کیلومتری شمال حماه، کوهی به نام «جبل زین‌العابدین» وجود دارد که در بالای آن مزاری به همین نام قرار دارد. این مزار که به امام زین‌العابدین علیه‌السلام انتساب یافته است، از مهم‌ترین زیارتگاه‌های فرقهٔ علویان در سوریه به شمار می‌آید. بر اساس کتیبه‌های موجود در زیارتگاه، بنای آن به دستور سلطان قایتبای مملوکی، در سال ۸۸۳ هجری ساخته شده است. ساختمان مزار شامل دو اتاق متصل

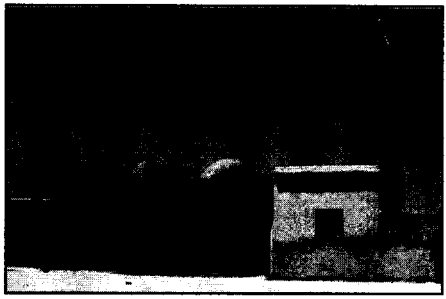
مزار منسوب به امام زین‌العابدین علیه‌السلام در شمال حماه

به یکدیگر است که هر یک گنبدی سفیدرنگ دارد.

در میان اتاق شرقی، صورت قبری برجسته از زمین وجود دارد. در شمال بنا صحن قرار دارد و در اطراف آن اتاق‌هایی برای آشپزی و اقامت زائران به چشم می‌خورد. به عقیده نگارنده، شواهد تاریخی نشان می‌دهد که این مزار، در واقع قبر یکی از سادات منطقه حماه به نام زین‌العابدین است؛ که وجود تشابه اسمی، باعث شده در دوره‌های اخیر به امام زین‌العابدین انتساب یابد.

www.noormags.ir

مزار علی بن الحسین در طیبة الامام در شمال حماه

همچنین در روستای «طیبة الامام»، در حدود ۱۳ کیلومتری شمال حماه و در فاصله کمی از کوه زین‌العابدین، مزار دیگری به نام «امام علی بن الحسین» وجود دارد که اهالی منطقه آن را شخصیت دیگری غیر از «زین‌العابدین» می‌دانند. این مزار داخل مسجدی قدیمی در میان روستا قرار دارد و قبر یکی از سادات از نسل امام زین‌العابدین علیه‌السلام دانسته شده است، اما به نظر می‌رسد در گذشته، به امام علی علیه‌السلام منتسب بوده است. به هر روی، نمی‌توان به آسانی درباره این زیارتگاه و هویت آن، اظهار نظر قطعی نمود. اهمیت این مزار نزد اهالی منطقه تا جایی است که این روستا، از «طیبة العلا» به «طیبة الامام» (= طیبة الامام علی) تغییر نام داده است[۳۲].

استان‌های شمالی سوریه (حلب و اِدلِب)

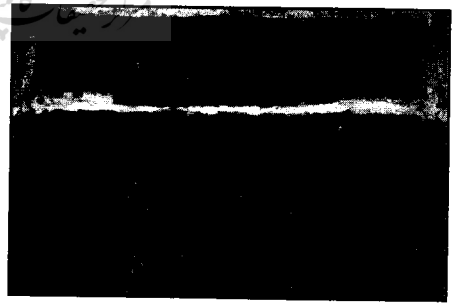
دو استان حلب و ادلب، ناحیهٔ شمال غربی و بخشی از ناحیهٔ شمالی خاک سوریه را شامل می‌شوند. منطقهٔ شمال سوریه در دو قرن چهارم و پنجم هجری شاهد تأسیس دو سلسلهٔ شیعه یعنی حمدانیان و بنی‌مرداس بود که نقش قابل توجهی در گسترش تشیع در این منطقه داشتند، اما در دوره‌های تاریخی بعدی، به علت روی کار آمدن دولت‌ها و حاکمان سنّی‌مذهب و سختگیری‌های آنان نسبت به تشیع، به تدریج از حضور و نقش شیعیان در شمال سوریه کاسته شد؛ به طوری‌که تا پایان دوره عثمانی، شیعه به یک اقلیت کوچک و کم‌جمعیت در منطقه تبدیل شد.

تا به امروز در شمال حلب، دو منطقه شیعه‌نشین یعنی شهر «نُبُّل» و شهرک «الزهراء»، و در شمال شهر اِدلِب[۳۳]، دو منطقه شیعه‌نشین یعنی شهر «فوعه» و روستای «کَفَریا» وجود دارد و اقلیت چند هزار نفری شیعه‌ای نیز در شهر «مَعَرَّة مصرین» در شمال

www.noormags.ir

ادلب وجود دارد.

فوعه و معرّة مصرین از مراکز قدیمی تشیع در شام به شمار می‌آیند. در محلهٔ شیعه‌نشین شهر معرّة مصرین، زیارتگاهی به نام «مشهد امام علی علیه‌السلام» وجود دارد که نوع ارتباط آن با امیرالمؤمنین علیه‌السلام نامشخص است. بر اساس کتیبهٔ سردر بنا، قدمت آن به سال ۴۲۶ هـ ق (یعنی دورهٔ حاکمیت بنی‌مرداس) می‌رسد. نکتهٔ مهم دربارهٔ این کتیبه آن است که در آن، عبارت «علی ولی الله» آمده است و بنابراین، از قدیمی‌ترین کتیبه‌های حاوی مضامین

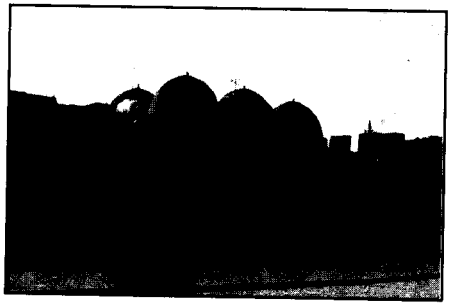
کتیبه سردر زیارتگاه امام علی علیه‌السلام در شهر معرة مصرین در شمال ادلب

شیعی که تا به امروز سالم باقی مانده است، به شمار می‌آید[۳۴].

در شرق فوعه نیز قدمگاهی منسوب به امام علی علیه‌السلام وجود دارد که شامل اتاق گنبددار بسیار کوچکی است و در آن یک جای پای منسوب به امام علی علیه‌السلام وجود دارد.

مَعَرَّة النعمان از دیگر شهرهای استان ادلب است که در میان راه دو شهر حماه و حلب واقع است. این شهر زادگاه ابوالعلای مَعَرّی، شاعر معروف عرب است که قبر وی تا به امروز در آن باقی مانده است. در مرکز شهر، مسجد جامع تاریخی و وسیعی وجود دارد که پیشینهٔ آن به قرون نخستین هجری می‌رسد. در ضلع جنوبی صحن مسجد طاقچهٔ کوچکی وجود دارد که نزد اهالی شهر به عنوان مقام رأس الحسین علیه‌السلام دانسته شده و در برخی سفرنامه‌های حج فارسی دوره قاجار نیز بدان اشاره شده است[۳۵]، اما امروزه جامعهٔ شیعه از وجود این مزار ناآگاه است.

از دیگر مزارات منتسب به شخصیت‌های مقدس شیعه در استان ادلب می‌توان به مزار منسوب به محمد

نمایی از مسجد جامع معرة النعمان

www.noormags.ir

حنفیه در روستای باریشا (در حدود ۵۵ کیلومتری غرب حلب)، و مزار منسوب بـه اویس قرنی در مسـجدی در معرّهٔ النعمان اشـاره کرد؛ که البتـه از اعتبار تاریخی برخوردار نیست.

شـهر حلب، دومین شـهر بزرگ و مهم سـوریه پس از دمشق و از قدمت تاریخی فراوانی برخوردار اسـت. این شهر، در سایهٔ دو سلسله شیعه مذهبِ «حمدانیـان» و «بنی‌مرداس»، که حلب را به عنوان مرکـز حاکمیت خود قرار دادنـد، در فاصلهٔ سـده‌های چهارم تا ششـم هجری به یکـی از حوزه‌های مهم علمـی و فرهنگی تشـیع تبدیل شـد[۳۶]، اما امروزه شیعیان در این شهر انگشت‌شمارند.

شـهر حلب از نظر تاریخی بسـیار قابل توجـه و دارای آثار معماری مهم و متعددی از دوره اسـلامی اسـت؛ از این‌رو در سـال ۲۰۰۶ میلادی در کنار اصفهان بـه عنوان پایتخـت فرهنگی جهـان اسـلام انتخاب شـد. از جمله مهم‌ترین آثـار تاریخی حلب، می‌توان به قلعهٔ آن اشـاره کـرد که بر روی تپهٔ مرتفعی در میان شـهر قـرار دارد و از وسـیع‌ترین قلعه‌های جهان به شـمار می‌آید.

در فاصلهٔ کمی از قلعه، مسجد جامع شهر موسـوم به «جامع کبیر» یا «جامع اموی» واقع اسـت که قدمت اولیهٔ آن به دوره اموی می‌رسـد و در شبسـتان آن مزاری منسوب به حضرت زکریای پیامبر علیه‌السلام وجود دارد[۳۷].

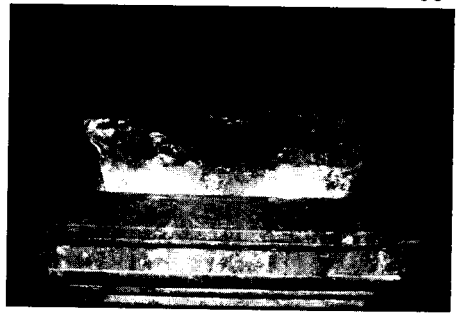
در زاویهٔ شـمال غربـی صحن این مسـجد، منـارهٔ چهارضلعـی منحصر به‌فـرد و زیبایی وجود دارد که در نیمهٔ دوم قرن پنجم هجری، به دسـت «ابن خشّـاب حلبی» ـ قاضی شیعه‌مذهب حلب در اوایل دورهٔ سلجوقی ـ ساخته شده اسـت. بر روی یکی از کتیبه‌های این مناره، صلوات بر چهارده معصوم به خط ثلث نوشته شده است که یادگاری از دوران غلبه تشـیع در حلب به شمار می‌آید[۳۸].

همچنین در شهر حلب، دو زیارتگاه مهـم یعنی مشـهد الحسـین (یا رأس الحسـین) و مشهد محسن وجود دارد. این دو زیارتگاه در دامنهٔ کوهی کم‌ارتفاع

www.noormags.ir

در میان بافت جدید شهر قرار دارند که در گذشته به کوه جوشن شهرت داشته است. در وجه تسمیهٔ این کوه گفته‌اند: از زمانی‌که شمر بن ذی‌الجوشن به همراه اسرای اهل بیت و سرهای شهدای کربلا در آن توقف کرد، به کوه جوشن معروف شد[۳۹]. این دو زیارتگاه نیز با این حادثه ارتباط یافته‌اند.

دربارهٔ علت ساخته شدن مشهد رأس الحسین علیه‌السلام گفته شده است: سر امام حسین علیه‌السلام را در این محل بر زمین گذاشته‌اند و قطره‌ای از خون ایشان بر سنگی چکیده است؛ سپس این مشهد را برروی آن بنا کردند.[۴۰] برخی نیز آن را محل دیر راهب قِنَّسرین دانسته‌اند[۴۱]؛ که به نقل ابن شهرآشوب، سر مبارک را از لشکر یزید امانت گرفت و در دیر خود گذاشت و سرانجام اسلام آورد[۴۲].

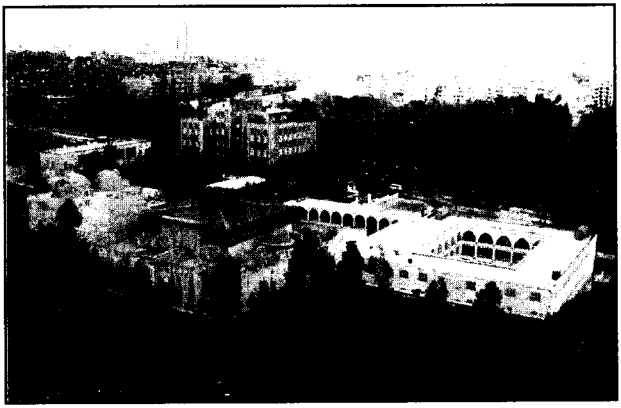
سنگ محل قرار دادن سر امام حسین علیه‌السلام در زیارتگاه رأس الحسین علیه‌السلام در حلب

با استناد به بررسی‌های باستان‌شناسی چنین نتیجه‌گیری شده که این بنا در آغاز تنها شامل یک گنبد بوده است و قدمت آن را از دورهٔ عمر بن عبدالعزیز (۹۹-۱۰۱ هـ) حدس زده‌اند. سپس در دورهٔ سیف‌الدوله حمدانی (۳۳۳-۳۵۶ هـ)، نخستین حاکم سلسلهٔ حمدانیان، توسعه یافته و در دوره‌های بعدی نیز بارها بازسازی شده و توسعهٔ بیشتری یافته است[۴۳].

این زیارتگاه در جریان جنگ جهانی اول به عنوان انبار مهمّات جنگی ارتش ترک مورد استفاده قرار گرفت. در پایان جنگ، به علت یورش مردم به آن، مهمات داخل آن منفجر شد و بنا به کلی ویران گردید[۴۴]. پس از این حادثه، زیارتگاه به مدت چند دهه به صورت ویرانه رها شد تا اینکه با تلاش و پیگیری «جمعیهٔ الإعمار والإحسان» ـ که به همّت شیعیان حلب تأسیس شد ـ و با پشتیبانی مراجع تقلید و با نظارت ادارهٔ آثار تاریخی حلب، در فاصلهٔ سال‌های ۱۹۶۱-۱۹۶۷م به شکل پیشین خود بازسازی شد[۴۵].

www.noormags.ir

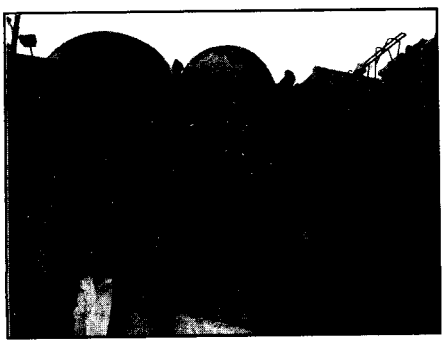
نمایی از زیارتگاه رأس الحسین علیه‌السلام در حلب

مشهد الحسین بنای تاریخی عظیمی است که به‌تمامی از سنگ ساخته شده است و از آثار معماری اسلامی بسیار مهم حلب به شمار می‌آید. بنا دارای دو صحن کوچک و بزرگ است. صحن کوچک قدیمی‌تر از صحن بزرگ است و بر روی آن سقف مجازی جدیدی نصب شده است. در اطراف صحن کوچک بخش‌های مختلفی از جمله شبستان، ایوان، رواق‌ها و سایر ساختمان‌ها قرار دارد. در داخل ضریحی کوچک در ایوان بنا، سنگی وجود دارد که گفته می‌شود سر امام حسین علیه‌السلام را بر روی آن گذاشته‌اند. از برخی زائران شنیده شده است که در اوقات ویژه‌ای (غالباً روز عاشورای هر سال)، خون امام حسین علیه‌السلام تازه شده و از سنگ می‌جوشد. در حال حاضر ساختمان جدید و وسیعی به عنوان درمانگاه و مدرسهٔ علوم دینی در جنوب ساختمان زیارتگاه ایجاد شده است.

زیارتگاه رأس الحسین علیه‌السلام در حال حاضر دارای متولی روحانی شیعه است که در آن نمازهای جماعت یومیه و نماز جمعه اقامه می‌کند.

مشهد محسن، دیگر زیارتگاه شیعی حلب، در حدود ۳۰۰ متری جنوب مشهد الحسین قرار دارد. محسن، فرزند امام حسین علیه‌السلام دانسته شده که در زمان توقف کاروان اسرای اهل بیت در کوه جوشن، از یکی از همسران امام علیه‌السلام سقط و در اینجا دفن شده است. این

زیارتگاه محسن بن امام حسین علیه‌السلام در حلب

www.noormags.ir

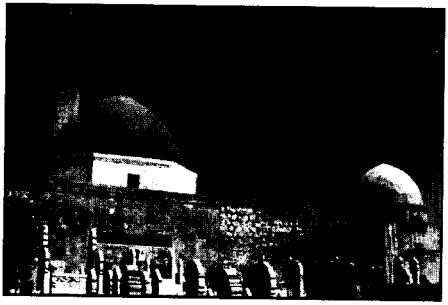
کتیبه حاوی صلوات بر چهارده معصوم در صحن زیارتگاه محسن)

زیارتگاه به دستور سیف‌الدولهٔ حمدانی ساخته و در دوره‌های بعد، بارها بازسازی شده است[۴۶]. بنا دارای یک صحن مرکزی است که در اطراف آن، بخش‌های مختلف بنا از جمله شبستان، رواق‌ها و مرقد محسن قرار دارد. در ضلع شمالی صحن کتیبه‌ای حاوی صلوات بر چهارده معصوم از دوره پادشاهان ایوبی به چشم می‌خورد.

در جنوب مشهد الحسین، در حد فاصل میان آن و زیارتگاه محسن قبرستانی وجود داشته است که تعدادی از علما و شخصیت‌های شیعه، از قبیل ابوالصلاح حلبی، ابن زهره حلبی، ابن شهرآشوب مازندرانی، ابن منیر طرابلسی و ابن ابی‌طیّ حلبی در آن به خاک سپرده شده‌اند، اما متأسفانه قبور بیشتر آنان از بین رفته است و قبور باقی‌مانده نیز در وضعیت نامناسبی به سر می‌برد و سنگ قبرهای آن شکسته و پراکنده شده است. زائران شیعه‌ای که به صورت زمینی یعنی از راه ترکیه به سوریه سفر می‌کنند، در مسیر خود، چند ساعتی در مشهد الحسین توقف نموده و آن را زیارت می‌کنند.

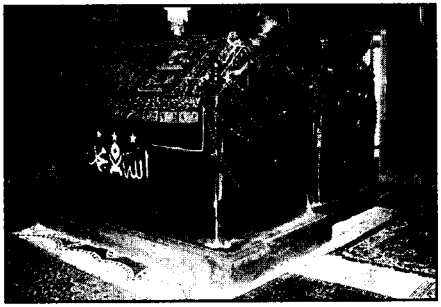
در محلهٔ انصاری، در جنوب حلب، زیارتگاه بزرگ دیگری وجود دارد که به یکی از صحابهٔ پیامبر ﷺ منسوب است. امروزه نام او را سعد بن ایوب انصاری بیان می‌کنند، اما در منابع تاریخی نام وی عبدالله انصاری ذکر شده است[۴۷]. مبنای پیدایش این زیارتگاه، خواب و رؤیا بوده است[۴۸]. این قبر در داخل مسجد بزرگی قرار دارد که بارها بازسازی شده است و آرامگاه‌های چند تن از امرای دورهٔ مملوکی نیز در بیرون آن به چشم می‌خورد. همچنین مزار دیگری به نام «شیخ سعید» در روستایی به همین نام

زیارتگاه انصاری در حلب

www.noormags.ir

مزار منسوب به امام علی علیه‌السلام در مدرسه فردوس در حلب

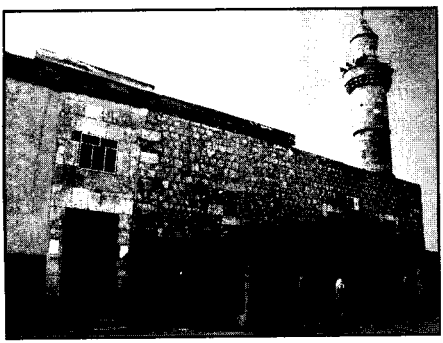

در جنوب حلب وجود دارد که قبر سعید بن ایوب انصاری، برادر صاحب مزار فوق‌الذکر دانسته شده است. این مزار به صورت اتاقی کوچک با گنبد سبز رنگ است که در داخل صحن مسجدی قدیمی قرار دارد. این دو زیارتگاه مورد توجه جامعهٔ شیعه نیست.

علاوه بر مزارات فوق‌الذکر، در حلب دو زیارتگاه دیگر منتسب به اهل بیت علیهم‌السلام نیز وجود دارد که فاقد اهمیت و اعتبار تاریخی بوده، نزد شیعیان نیز ناشناخته است. زیارتگاه نخست، قبر منسوب به «علی الجواد» فرزند امام محمد باقر علیه‌السلام در «مدرسهٔ اتابکیه»، از مدارس قدیمی حلب است که برخی صاحب‌نظران در اصالت آن تردید کرده و آن را قبر واقف مدرسه دانسته‌اند[۴۹].

زیارتگاه دوم، قبری منسوب به امام علی علیه‌السلام در مدرسهٔ فردوس ـ از مهم‌ترین مدارس تاریخی حلب ـ است، که در مقبره‌ای واقع در ضلع شرقی شبستان مدرسه قرار دارد. برروی قبر، صندوق چوبی بزرگی وجود دارد که آن را با پارچه‌های سبزرنگ پوشانیده‌اند و در کنار آن دو قبر مشابه دیگر وجود دارد. با وجود اهمیت تاریخی این مدرسه، اما در هیچ یک از منابع تاریخی به وجود چنین قبری در آن اشاره نشده است و بدون شک انتساب آن به امیرالمؤمنین علیه‌السلام، در دوره‌های متأخر شکل گرفته است. به عقیده نگارنده، این قبر و سایر قبور موجود در مدرسه، احتمالاً قبور برخی مشایخ تصوف است که به خاندان‌های سادات شمال سوریه منتسب می‌باشند[۵۰].

در شهر باب، در حدود ۳۸ کیلومتری

مسجد و زیارتگاه عقیل بن ابی‌طالب در شهر الباب

www.noormags.ir

شمال شرقی حلب، زیارتگاهی بر روی تپهٔ مشرف به شهر وجود دارد که به عقیل بن ابی‌طالب ـ برادر امام علی علیه‌السلام منسوب است. این مزار در داخل مسجدی به نام «شیخ عقیل» قرار دارد که در داخل آن، مزار دیگری نیز منسوب به حزقیل پیامبر علیه‌السلام وجود دارد.

در میان شهرهای حلب و رقّه و در ضلع شمالی جاده این دو شهر، شهرک نسبتاً جدیدی به نام «مسکنه» وجود دارد که در حدود ۵ کیلومتری شمال آن، ساحل دریاچهٔ «اسد»[۵۱] و نیز بقایای شهر باستانی «بالِس»[۵۲] وجود دارد. در قبرستان تاریخی بالس، در نقطه‌ای مشرف به دریاچهٔ اسد، سنگ قبری وجود دارد که اهالی منطقه آن را به عنوان مقام امام حسین علیه‌السلام می‌شناسند؛ که ظاهراً از نقاط محل قرار دادن سر امام حسین علیه‌السلام در طول مسیر آن از کوفه تا شام است. علی بن ابی‌بکر هروی در کتاب خود از وجود زیارتگاهی به نام «مشهد الحَجَر» در بالس، به عنوان محل قرار دادن سر امام حسین علیه‌السلام بر روی سنگ، خبر داده است[۵۳] که قابل انطباق بر مزار مورد نظر است. این مزار نیز مانند بسیاری از دیگر زیارتگاه‌های مشابه، نزد شیعیان ناشناخته است.

مزار رأس الحسین علیه‌السلام در منطقه مسکنه

استان‌های رقّه، دَیر الزُّور و حَسَکه

رود فرات از مهم‌ترین رودهای خاورمیانه است که مسافت قابل توجهی از مسیر خود را در خاک سوریه می‌پیماید. در گذشته، مناطق واقع در میان دو رود فرات و دجله در مناطق شمال عراق سرزمین جزیره نامیده می‌شده است. این سرزمین امروزه در خاک سه کشور عراق، ترکیه و سوریه تقسیم شده است. بخشی از این سرزمین که در سوریه واقع است، مناطق شمال شرقی این کشور یعنی سه استان حَسَکه، دیر الزّور و رقّه را شامل می‌شود و رود فرات در خاک

www.noormags.ir

دو اســتان رقّه و دیرالزور جریان دارد. این مناطق از نظــر جغرافیای طبیعی و بشری با سایر مناطق سوریه تفاوت‌های چشمگیر و قابل ملاحظه‌ای دارد. بیشتر ساکنان این مناطق، عشایر و دارای لهجهٔ خاصــی از زبان عربی ـ تقریباً مشــابه لهجه عراقی ـ هستند که این ویژگی‌ها، آنها را به مردم عراق نزدیک‌تر می‌سازد. البته بخشی از ساکنان استان حسکه نیز ـ که در مجاورت خاک ترکیه واقع است ـ کرد زبانند.

شــهر رقّه، مرکز استان رقّه، واقع در ۱۸۰ کیلومتری شــرق حلــب و ۵۵۰ کیلومتری دمشق، از شهرهای باستانی ســوریه با پیشــینه‌ای طولانی اســت. حضــرت امام علی علیه‌السلام در مســیر خود برای مقابله با معاویه در جنگ صِفّین، وارد شــهر رقه شــدند و در این شهر بــا نصب پلی از قایق‌هــا از رود فرات گذشتند[۵۴].

در دوره هارون‌الرشــید، شــهری به نــام «رافقــه» در مجاورت شــهر کهن رقّه ساخته شد که برخی از آثار آن، از قبیل مسجد جامع و برج‌ها و باروهای تاریخی شهر، تا کنون باقی مانده است. بیشتر این بناها از آجر ساخته شده و از نظر معماری با بناهــای حوزه عراق و بین‌النهرین قابل مقایسه‌اند.

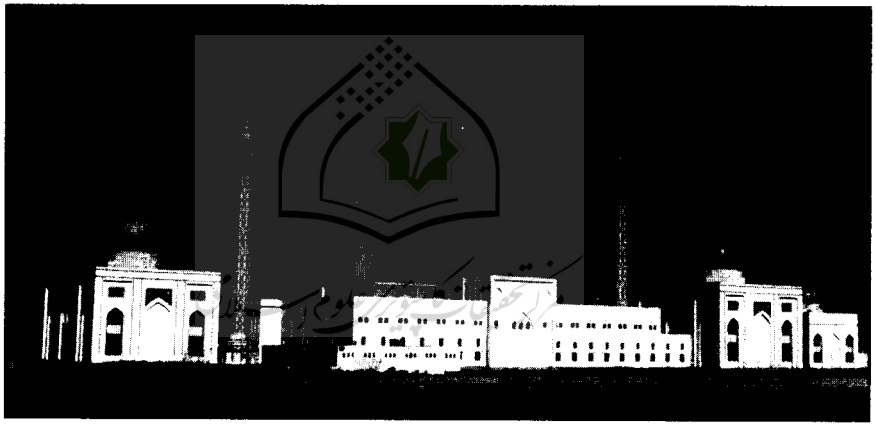
امروزه اهالی رقّه تقریباً به طور کامل از اهل سنّت هستند. اما زیارتگاه عظیم و باشکوهی در این شــهر وجود دارد که در چند سال اخیر، توجه شیعیان و کاروان‌هــای زیارتــی را به خود جلب کرده است. این زیارتگاه، قبور چند تن از شــهدای صِفّین، شــامل عمار یاسر، اویس قرنی[۵۵] و اُبَی بن قیس است.

بنــای زیارتگاه تا پیش از ســه دههٔ اخیــر تنهــا شــامل دو اتــاق محقّر و کوچــک بر روی قبر هــر یک از عمار یاســر و اویــس قَرَنی بــود[۵۶]، اما پس از پیــروزی انقلاب اســلامی ایران، به توصیــهٔ امــام خمینی رحمه‌الله و بــا موافقت آقای حافظ اسد، رئیس جمهور پیشین سوریه، زمین زیارتگاه خریداری و در آن اســکلت و چارچــوب بنای فعلی زیارتگاه ساخته شد، اما بنا چندین سال به همین صورت رها گردید، تا اینکه با پشتیبانی ایران و اجرای وزارت مسکن

www.noormags.ir

و شهرسازی دولت وقت جمهوری اسلامی، ساختمان بنا و کاشی‌کاری‌ها و سایر تزئینات آن تکمیل، و در سال ۱۳۸۲/ ۲۰۰۴ رسماً افتتاح شد.

بنای زیارتگاه دارای صحن مستطیل وسیعی است که در گرداگرد آن، رواق‌ها، اتاق‌ها و سالن‌هایی با کاربری اداری و مذهبی در دو طبقه قرار دارد.

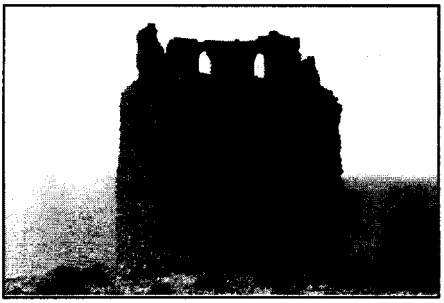
زیارتگاه شهدای صفین در شهر رقّه

تمام نماهای خارجی بنا و صحن، با سنگ‌های سفید رنگ و نیز تزئینات کاشی‌کاری پوشیده شده و زیبایی خیره‌کننده‌ای به آن بخشیده است. زیارتگاه عمار یاسر در غرب صحن و زیارتگاه اویس قرنی در شرق صحن واقع است و بنای هر دو به یک شکل و دارای گنبد با کاشی‌های آبی رنگ و مناره مرتفع است. در بیرون از ضلع شرقی صحن، زیارتگاه ابی بن قیس قرار دارد که دارای گنبدی کوچک‌تر از زیارتگاه‌های عمار و اویس است.

در منابع تاریخی به وجود قبور شهدای صفّین در این مکان اشاره شده است[۵۷]، اما دربارهٔ اینکه چگونه اجساد شهدا از محل جنگ صفّین به اینجا منتقل شده، در منابع تاریخی به وضوح سخن به میان نیامده است و تنها در برخی منابع، اشاراتی مبهم مبنی بر اینکه اجساد شهدا را با قایق از طریق رود فرات به رقّه منتقل کرده‌اند، ملاحظه شده است[۵۸].

دربارهٔ محل جنگ صفّین باید گفت که اهالی منطقه، امروزه نقطه‌ای در شرق رقّه را به عنوان صفین می‌شناسند، اما در تمام منابع جغرافیایی اسلامی معتبر،

www.noormags.ir

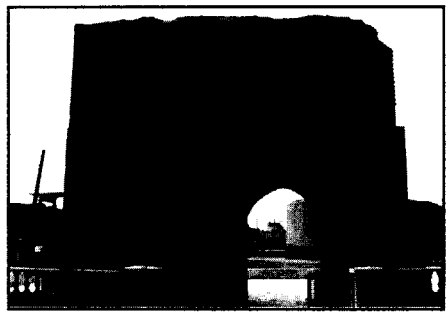
منطقه صفّین در نقطه‌ای در حد فاصل میان دو شـهر رقّه و بالس و روبه‌روی قلعه جعبر مشـخص شده است؛ که بر اسـاس تحقیقات برخی پژوهشگران، تقریباً بر روستای موسوم به «ابو هُرَیره» یا «جبل بنات ابو هُرَیره» (= کوه دختران ابوهریره) در غرب شـهر الثوره ـ واقع در حـدود ۴۰ کیلومتـری غرب رقه ـ منطبق است[۵۹].

امروزه بیشتر زمین‌های محل جنگ صفّیـن به زیر آب دریاچهٔ سـد فرات فرو رفته اسـت، اما در منتهی‌الیه شمال غربی کوه بنات ابوهریره، که به صورت جزیره‌ای در میـان دریاچه قرار گرفته است[۶۰]، بقایای سه بنای آرامگاهی بسیار کهن اسلامی وجود دارد که به احتمال نزدیک به یقیـن، زیارتگاه‌های صفین، شامل مشـهد یا خیمه‌گاه امام علی علیه‌السلام و آرامگاه‌های چند تن از شهدای صفین اسـت که در برخی منابـع جغرافیایی اسـلامی، به وجود آن در منطقه صفّین اشـاره شده اسـت[۶۱]. این بناها از آجر ساخته شده و گنبد آن فرو ریخته است و قدمت آنها، با توجه به سبک معماری و تزئینات به کاررفته، از قرون چهارم تا ششم هجری برآورد می‌شود.

در منابـع تاریخـی بـه وجـود زیارتگاه‌هایی منتسـب به امام علی علیه‌السلام در رقّه اشاره شـده است[۶۲] که قاعدتاً مرتبط با حضور ایشـان در منطقه بوده است. امروزه در فاصلهٔ حدود چند صد متر از زیارتگاه شهدای صفّین، در خارج از باروی شـهر اسـلامی رافقه ـ که به دست هارون‌الرشید در کنار رقّهٔ باستان سـاخته شد ـ بقایای یک بنای تاریخی آجری وجـود دارد که امروزه به «باب بغداد» (= دروازه بغداد) شـهرت دارد و اهالی رقّـه آن را یکی از دروازه‌های تاریخی شـهر رافقه می‌داننـد، اما در سال‌های اخیر، تعدادی از پژوهشگران تاریـخ رقّـه، کاربـری آن را به عنوان دروازهٔ شهر رد کرده و دلایل منطقی و قابل قبولی مبنی بر اینکه این بنا، مشهد

www.noormags.ir

آثار باقی‌مانده از زیارتگاه امام علی علیه‌السلام در شهر رقّه

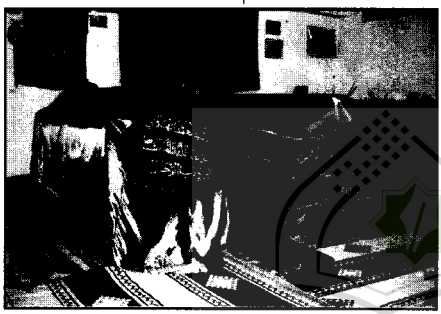
یا زیارتگاهی منتسب به امام علی علیه‌السلام بوده است، ارائه کرده‌اند[۶۳].

این بنا از مهم‌ترین آثار معماری قرون اولیه اسلامی در سوریه به شمار می‌آید و باستان‌شناسان به توصیف بنا و بررسی تفصیلی معماری آن پرداخته‌اند[۶۴]. بخش باقی‌مانده از نمای بنا دارای هشت پنجرهٔ آجری تزئینی است که به عقیدهٔ برخی پژوهشگران، تعداد آنها در اصل ۱۲ پنجره ـ به عنوان نمادی برای تعداد ائمهٔ شیعه علیهم‌السلام بوده است.

از دیگر مزارات منتسب به شخصیت‌های اهل بیت علیهم‌السلام در استان رقّه می‌توان به مزار منسوب به جعفر طیّار، بر قلهٔ کوه آتشفشانی کم‌ارتفاعی به نام «جبل المنخر الغربی» در حدود ۲۰ کیلومتری شمال شرقی رقّه اشاره کرد که درباره آن باورهای افسانه‌ای فراوانی در میان اهالی منطقه رواج دارد.

همچنین در این زمینه می‌توان از قبر یحیی بن عبدالله محض[۶۵] در شهر رقّه یاد کرد که آخرین ویرانه‌های باقی‌مانده از قبر وی، چندی پیش توسط ادارهٔ اوقاف رقّه به طور کامل از بین رفت.

در مرکز شهر دیر الزّور نیز مزار امامزاده‌ای به نام «سید محمد ابوعابد» وجود دارد که در نسب وی اختلاف نظر وجود دارد. صاحب مزار در برخی کتاب‌های انساب، محمد بن ابراهیم مجاب بن محمد عابد بن امام موسی کاظم علیه‌السلام[۶۶]، و در منابع دیگری، محمد بن عبدالله بن محمد بن احمد بن محمد بن محمد بن امام علی نقی علیه‌السلام[۶۷] دانسته شده است.

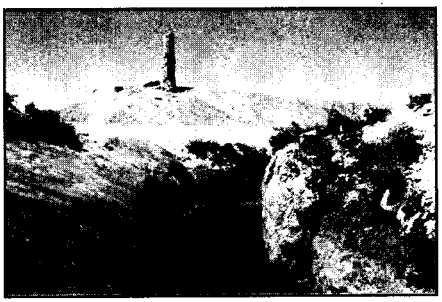
قبر سید محمد ابوعابد در شهر دیرالزور

بر روی قبر گنبدی وجود دارد و در جوار آن دو قبر دیگر از آنِ فرزندان یا نوادگان وی به چشم می‌خورد.

در برخی روستاها و مناطق واقع

www.noormags.ir

در طرفین رود فرات در دو استان رقّه و دیر الزور زیارتگاه‌هایی منتسب به امام علی علیه‌السلام وجود دارد که با بررسی جغرافیای تاریخی مسیر امام علی علیه‌السلام به صفّین، می‌توان این مزارات را منزل‌گاه‌ها و نقاط توقف امیرالمؤمنین علیه‌السلام در مسیر ایشان به صفّین و یا در مسیر بازگشت ایشان از صفّین دانست[۶۸]. مشهورترین این مزارات، چشمهٔ معروف به «عین علی» (= چشمه علی) است که در حدود ۱۵ کیلومتری جنوب شهر میادین[۶۹] ـ واقع در ۴۵ کیلومتری جنوب شرقی شهر دیر الزّور ـ قرار دارد. اهالی منطقه بر این باورند که این چشمه با ضربهٔ سم اسب امام علی علیه‌السلام بر زمین، و یا در محل نشستن شتر ایشان به وجود آمده است؛ و آن را بسیار مقدس می‌دانند. بر روی تپه‌ای نزدیک چشمه، بقایای مسجد و

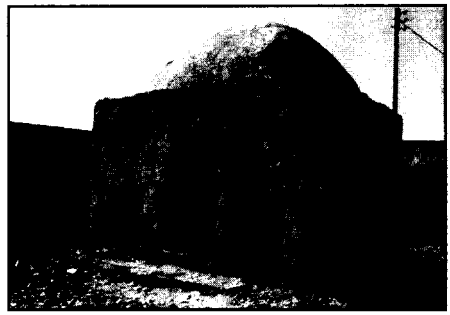
چشمه و زیارتگاه امام علی علیه‌السلام در جنوب شهر میادین

مناره‌ای تاریخی به چشم می‌خورد که بنا بر شواهد تاریخی، ظاهراً زیارتگاهی منتسب به امیرالمؤمنین علیه‌السلام بوده است[۷۰] و در برخی منابع شیعه، از وقوع یکی از معجزات امام علیه‌السلام در این مکان سخن به میان آمده است[۷۱].

از دیگر مزارات امام علی علیه‌السلام در این منطقه، دو مزار معروف به «قبهٔ علی» (= گنبد علی) است که یکی از آنها در ساحل راست فرات، در روستای «سُوَیعیه» در جنوب شهر «بوکمال»[۷۲] در استان دیرالزور؛ و مزار دیگر در ساحل چپ فرات، در میان مزارع پنبه در جنوب روستای «خس دعکور»، در حدود ۵۰ کیلومتری شرق رقّه قرار دارد. هر یک از این دو مزار شامل اتاق کوچکی دارای گنبد است که در میان آن، قبری نمادین به نشانه محل حضور امام علی علیه‌السلام ایجاد شده است. همچنین در جنوب روستای «مَرّاط»، واقع در ساحل چپ فرات و در فاصلهٔ حدود ۱۰ کیلومتری جنوب شرقی دیر الزّور، تپه‌ای تاریخی وجود دارد که اهالی روستا آن را مزاری از آنِ امام

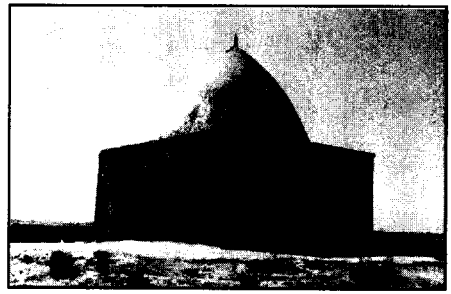
www.noormags.ir

گنبد (زیارتگاه) امام علی علیه‌السلام در روستای سویعیه در حومه شهر بوکمال

علی علیه‌السلام می‌دانند.

علاوه بر مزارات فوق، نقاط دیگری منتسب به امیرالمؤمنین علیه‌السلام در استان حَسَکه وجود دارد که وقوع آن در مسیر امام علی علیه‌السلام به صفّین قابل اثبات نیست و حضور امام علیه‌السلام در این مناطق و انتساب این نقاط به ایشان محل تردید است. از جمله این نقاط می‌توان به مزار معروف به «علی شیر» در ۱۵ کیلومتری شهر کُردنشین «مالکیه» در منتهی‌الیه شمال شرقی سوریه (در فاصلهٔ حدود ۸۰۰ کیلومتری دمشق)، و نیز مزار معروف به «مَرقَب علی» در قلهٔ «جبل عبدالعزیز» در غرب شهر حَسَکه

گنبدِ (زیارتگاه) امام علی علیه‌السلام در روستای خس... در استان حسکه

(مرکز استان) اشاره کرد.

استان‌های ساحلی سوریه

دو استان لاذقیه و طرطوس در غرب سوریه واقع است که از نظر جغرافیایی مناطق کرانهٔ دریای مدیترانه و رشته‌کوه‌های غربی این کشور یعنی کوه‌های لاذقیه را شامل می‌شود. در این دو استان مزارات بسیاری منسوب به شخصیت‌هایی از بنی‌هاشم، صحابهٔ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله و حتی ائمهٔ شیعه علیهم‌السلام وجود دارد که ممکن است حضورشان در این مناطق از نظر تاریخی قابل اثبات نباشد، اما آنچه وجود این مزارات را تفسیر می‌کند آن است که بیشتر ساکنان این مناطق از پیروان فرقهٔ علویان هستند که نسبت به این شخصیت‌ها باورهای اعتقادی عمیق و ویژه‌ای دارند. البته علویان غالباً از این‌گونه مزارات به عنوان «تشریفة» یاد می‌کنند. «تشریفة»، نزد اهالی منطقه، زیارتگاه نمادینی است که تنها به قصد یادبود و زیارت از راه دور و توسل به صاحب مزار ایجاد شده است.

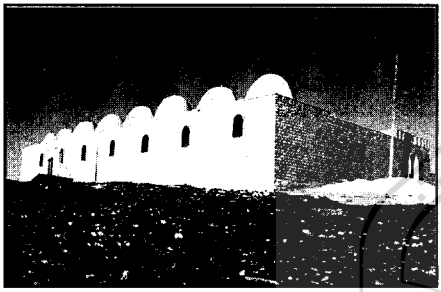
یکی از مزارات نمادین جعفر طیار در حومه شهر صافیتا

از این میان شخصیت‌های مقدس و مورد احترام علویان که در این مناطق دارای مزاراتی هستند، جعفر طیّار از تقدس و محبوبیت خاصی برخوردار است و این مسئله در وجود مزارات نمادین متعددی برای وی تجلی یافته است، در حالی که او در سال هفتم هـ در جنگ مؤته به شهادت رسیده و مزار وی در محل شهادتش در اردن واقع است.

اهل ساحل، غالباً برای جعفر طیّار تعبیر «المَلَک» (= فرشته) را به کار می‌برند و بنابراین، از وی با نام «المَلَک جعفر الطیار» یاد می‌کنند.

مشهورترینِ این‌گونه مزارات زیارتگاه معروف به «مقامات بنی‌هاشم» است که در رأس یکی از بلندترین کوه‌های سلسله جبال لاذقیه به نام کوه جعفر طیّار، در ۲۰ کیلومتری شرق «قَرداحه»[۷۳] قرار دارد. این زیارتگاه ظاهراً در مرتفع‌ترین نقطه نسبت به سایر مزارات واقع در کوه‌های لاذقیه قرار دارد. بنای آن شامل چندین اتاق و گنبد در امتداد یکدیگر است که در داخل آن قبور نمادین چند تن از بنی‌هاشم از

مزارات منسوب به بنی‌هاشم در کوه جعفر طیار در منطقه قرداحه

جمله حمزه عموی پیامبرﷺ و جعفر و طالب و عقیل ـ فرزندان ابوطالب و برادران حضرت علی‌علیه‌السلام وجود دارد. بانی زیارتگاه، شیخ خلیل بن معروف نُمَیله (م ۱۲۳۱ق)، از مهم‌ترین مشایخ علویان در زمان خود است. او در خواب جعفر طیّار را دید که به وی دستور ساخت این زیارتگاه را داد[۷۴].

برای جعفر طیّار مزارات متعدد دیگری از جمله در شهر صافیتا، در منطقهٔ «خربة المعزه» (در جادهٔ صافیتا ـ طرطوس)، در قلهٔ کوه جعفر طیار در

www.noormags.ir

مزار جعفر طیار در روستای خربة المعزة، در میان راه صافیتا و طرطوس

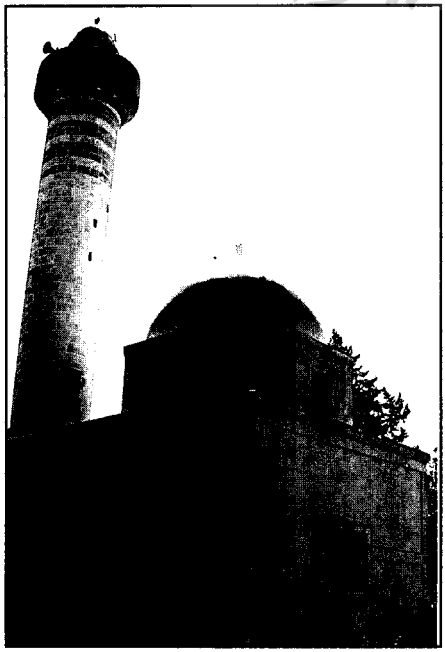
منطقهٔ «قسطل معاف» (در شمال لاذقیه)، و ... وجـود دارد. همچنین بر قلهٔ کوه دیگـری در نزدیکی مزار اخیر، مزاری منسوب به حضرت حمزه می‌باشد.

بنای بیشتر این مزارات جدید است و قدمت آن از پنجاه، صد و یا دویست سال فراتر نمی‌رود. ساختمان آنها عمدتاً از اتاقی سـاده و گنبددار تشکیل شده است و قبور موجود در آنها معمولاً به ارتفاع یک متر یا بیشتر از کف مزار بالا آمـده و با پارچه‌هایی به رنگ سـبز یا دیگر رنگ‌ها پوشیده شده است.

از دیگـر مـزارات منسـوب بـه شخصیت‌های صدر اسلام می‌توان به مزار غیـداق بن عبدالمطلب ـ عموی پیامبرﷺ ـ در روستای «جوبة برغال» در شـرق قرداحـه (کـه در واقع یک درخت بلوط کهنسال و تنومند است)، مـزار نمادین عبدالله بـن رواحه ـ از صحابهٔ پیامبرﷺ و شهدای غزوه مؤته ـ در روستای حواز (در منطقه جبله)، و چند مزار نمادین امام زین‌العابدینؑ که غالباً در روسـتاهای منطقهٔ بانیاس قرار دارند، اشـاره کرد. ظاهراً مزارات نمادیـن آن حضـرتؑ در منطقـهٔ سـاحل سوریه، با هدف زیارت از راه دور مزار منتسـب به ایشـان در کوه زین‌العابدین در شمال حماه به وجود آمده است.

استان‌های جنوبی سوریه

استان‌های جنوبی سوریه (به ترتیب

مزار نمادین امام زین‌العابدینؑ در روستای حریصون در شمال بانیاس

www.noormags.ir

زیارتگاه محمد بن ابی‌حذیفه در روستای عالقین

از غـرب به شـرق) عبارت اسـت از: قُنَیطره، دَرعا و سُـوَیدا. در این استان‌ها مزارات حائز اهمیتی وجود ندارد. تنها زیارتـگاه مهم این منطقـه، قبر محمد بـن ابی‌حذیفة بن یمـان ـ از اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام است که در روستای «عالقین» در حدود ۴۰ کیلومتری جنوب دمشـق قرار دارد. این روستا گرچه از دمشـق فاصلـهٔ فراوانی نـدارد، اما از نظر اداری تابع اسـتان درعا است. مزار محمد بن ابی‌حذیفـه بیش از آنکه نزد شیعیان شهرت داشته باشد نزد علویان سوریه شناخته شده است و از مزارات مهم آنان به شمار می‌آید. زیارتگاه مورد نظر در دامنهٔ کوهی کم‌ارتفاع در شمال روسـتا قرار دارد و بـر روی آن اتاق و گنبد کوچکی ساخته شده است.

همچنین در مناطق مجاور جبل العرب، کـه از مراکز عمده فرقه دُروز به شـمار می‌آید، مزاراتی بـرای هر یک از ارکان اربعه، یعنی سلمان، ابوذر، مقداد و عمار یاسـر وجود دارد. از نظر تاریخی هیچ یک از آنان در این منطقه مدفون نیستند، و علـت پیدایـش این مـزارات تقدس بالای آنان نزد دروز است؛ بنابراین باید این مزارات را نمادین دانست.

مزار سـلمان فارسـی در روسـتای سـهوه[۷۵]، مـزار ابـوذر در روسـتای «جَدیه»، مزار مقـداد در «تل مقداد»[۷۶] نزدیک شـهرک «مَحَجّه» و مزار عمار یاسر در روستای «عریقه» قرار دارد.

مزار منسوب به مقداد نزدیک شهرک محجّه

www.noormags.ir

پی نوشت:

۱ . کشـور سـوریه از نظر اداری به چهارده استان تقسیم شده اسـت که هر یک، به نام شهر مرکز آن استان شناخته می‌شود. از این میان اسـتان دمشق که تنها شامل این شـهر، و اسـتان «ریف دمشـق» که شامل شهرها و روستاهای اطراف این شهر اسـت، از این قاعده مستثناست. بنابراین استان‌های سـوریه عبارت‌اند از: دمشق، ریف دمشـق، حِمص، حماه، اِدلَب، حلب، رقّه، دَیر الزّور، حسکه، لاذقیه، طرطوس، سویدا، دَرعا و قنیطره.

۲ . الحموی، یاقوت، معجم البلدان، ۲۰/۳.

۳ . ابن عساکر، تاریخ مدینة دمشق، ۳۰۹/۲؛ الهـروی، علی بن ابی‌بکر، الإشـارات إلی معرفة الزیارات، ص ۱۲؛ الحموی، یاقوت، همان، ۲۰/۳؛ ابـن جبیر، رحلة ابن جبیر، ص ۲۱۸.

۴ . متن کامل کتیبه، بر اساس تصویر منتشر شـده از آن، عیناً بدین شرح است: «هذا قبر زینب الصغری المکناه بأم کلثوم ابنة علی بن أبی طالب أمها فاطمة البتول سیدة نسـاء العالمین ابنة سید المرسلین محمد خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم». میرزا علی‌خـان امین‌الدوله، تصویر سـنگ قبر را در سـفرنامه خود منتشـر کرده است. بنگرید: سفرنامه امین‌الدوله، ص ۳۴۱.

۵ . بـرای آگاهـی از متن کامـل وقف‌نامه بنگرید: السـابقی، محمد حسـنین، مرقد العقیلة زینب علیها السلام، ص ۱۴۵-۱۵۰.

۶ . فهرسـتی از علمای شـیعه که آسـتانهٔ زینبیه دمشق را به عنوان مدفن حضرت زینب کبـری علیها السلام پذیرفته‌انـد، در منبع ذیل گردآوری شـده است: مرقد العقیلة زینب علیها السلام ص ۱۸۳ـ ۲۱۵.

۷ . الأمیـن العاملی، السـید محسـن، أعیان الشیعة، ۱۳۶/۷ـ۱۳۷.

۸ . محمد حسنین سابقی، در کتاب خود مرقد العقیلـة زینب علیها السلام ـ که گسـترده‌ترین تحقیق دربـارهٔ مدفن حضرت زینب علیها السلام اسـت ـ دلایل و شـواهد متعـددی در رد انتسـاب زیارتگاه قاهـره به حضرت زینب علیها السلام ارائه کرده است. این اثر توسط عیسی سلیم‌پور اهری با عنوان «پژوهشی پیرامون بارگاه حضرت زینب» به فارسی ترجمه و توسط دفتر نشر نوید اسلام چاپ شده است. همچنین در این رابطه بنگرید: فاطمی، سـید حسـن، «مرقـد حضرت زینب علیها السلام کنکاشی دوباره»، ص ۶۴-۷۳.

۹ . ر.ک: ابن عسـاکر، تاریخ مدینة دمشـق، ۳۰۹/۲.

۱۰ . بـرای آگاهـی از تاریخچهٔ بنـا و روند بازسـازی و توسـعهٔ آن بنگرید: مرتضی، محمد رضا. «تاریخ البناء فی مقام السیدة زینب علیها السلام» صص ۱۳۷-۱۴۸.

۱۱ . ر.ک: محمـدی اشـتهاردی، محمـد، سکینه علیها السلام دختر امام علی علیه السلام و مرقد او در شام، ص ۶.

۱۲ . مهدی‌پـور، علی‌اکبـر، از تبار محدّثان:

www.noormags.ir

سکینه دخت امیر مؤمنان علیه‌السلام، ص ۶۶-۶۷.

۱۳ . یکی از دو روایت حاوی نام سکینه دختر امام علی علیه‌السلام در امالی شیخ طوسی (ص ۳۶۶-۳۶۷) و به نقل از همین منبع در بحار الأنوار علامه مجلسی (۴۵/۱۰۱)، و روایت دوم تنها در بحار الأنوار (۱۷۹/۴۳) نقل شده است. حدیثی که نام این بانو در سلسله سند آن ذکر شده، در دلائل الإمامه طبری (ص ۵۲) روایت شده است.

۱۴ . بنگرید: الحسینی، السید احمد، السیدة سکینة بنت علی علیه السلام؛ المهاجر، جعفر، السیدة سکینة بنت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السلام ومقامها فی داریا؛ محمدی اشتهاردی، محمد، همان؛ مهدی‌پور، علی‌اکبر، همان.

۱۵ . الهروی، علی بن ابی‌بکر، همان، ص ۱۴-۱۵؛ ابن فضل الله العمری، مسالک الأبصار فی ممالک الأمصار، ۲۸۱/۱؛ ابن کثیر، البدایة والنهایة، ۲۲۲/۸؛ ابن طولون الصالحی، ص ۸۵.

۱۶ . ابن نما الحلی، مثیر الأحزان، ص ۱۰۷؛ ابن فضل الله العمری، همانجا؛ ابن کثیر، همانجا.

۱۷ . الفرضی، یاسین، نبذة لطیفة فی المزارات الشریفة، برگ «۲۳ پ» و «۲۴ ر»؛ حسام السلطنه، سفرنامه مکه، ص ۱۹۷.

۱۸ . برای آگاهی از متن کتیبه‌ها، بنگرید: طلس، محمد اسعد، ذیل ثمار المقاصد، ص ۲۲۹.

۱۹ . به نقل از: قمی، عباس، نفس المهموم، ص ۴۵۶.

۲۰ . خراسانی، میرزا محمد هاشم، منتخب التواریخ، ص ۳۴۰-۳۴۱. جالب است مؤمن شبلنجی (م بعد از ۱۳۰۸ق) که در حدود نیم قرن پیش از خراسانی می‌زیسته، به اختصار به این حادثه اشاره کرده است. بنگرید: نور الأبصار فی مناقب آل بیت النبی المختار، ص ۲۷۱.

۲۱ . تاریخ مدینة دمشق، ۳۰۴/۲.

۲۲ . مسالک الأبصار فی ممالک الأمصار، ۲۵۴/۱.

۲۳ . از جمله قبوری که مورخان به وجود آن در باب الصغیر اشاره کرده‌اند اما در حال حاضر اثری از آن به چشم نمی‌خورد، می‌توان به قبور محمد بن عمر بن امام علی علیه‌السلام، همسر وی خدیجه دختر امام زین‌العابدین علیه‌السلام و ام‌الحسن دختر جعفر بن حسن بن امام حسن مجتبی علیه‌السلام اشاره کرد. بنگرید: الهروی، علی بن ابی‌بکر، همان، ص ۱۳؛ الحموی، یاقوت، همان، ۴۶۸/۲.

۲۴ . از جمله زیارتگاه‌هایی که در منابع تاریخی موجود نامی از آن برده نشده است، می‌توان به مزارات عبدالله بن امام زین‌العابدین علیه‌السلام، عبدالله بن امام جعفر صادق علیه‌السلام و زیارتگاه سرهای شهدای کربلا اشاره کرد.

۲۵ به عنوان مثال، شمس‌الدین ذهبی، قبر منسوب به ام سلمه همسر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله را قبر ام سلمه اسماء بنت یزید بن سکن انصاری، از صحابهٔ زن رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌داند که

www.noormags.ir

در شام می‌زیسته است (بنگرید: الذهبی، سِیَر أعلام النبلاء، ۲۹۷/۲). همچنین بر روی قبر منسوب به فاطمه دختر امام حسین علیه‌السلام سنگ‌نوشته‌ای از قرن پنجم هجری وجود دارد که با استناد به آن، این قبر مدفن زنی به نام «فاطمه بنت احمد بن حسین بن سبطی» (م ۴۳۹ هـ) است که ارتباطی با اهل بیت ندارد. نام مدفون در قبرِ منسوب به عبدالله بن جعفر طیّار نیز بر اساس سنگ قبر آن، «علی بن عقیل بن علی شافعی» (م ۶۰۱ هـ) از علمای دمشق ذکر شده است.

۲۶ . زیارتگاه‌هایی که دارای زیرزمین است و قبور اصلی در آن قرار دارد عبارت است از: مزار زینب یا ام‌کلثوم دختر امام علی علیه‌السلام و سکینه دختر امام حسین علیه‌السلام، مزار فاطمه دختر امام حسین علیه‌السلام، مزار ام‌الحسن دختر امام حسن علیه‌السلام و حمیده بنت مسلم بن عقیل و اسماء بنت عمیس.

۲۷ . أعیان الشیعه، ۶۲۷/۱.

۲۸ . این دو مزار در بخش شمالی قبرستان قرار دارد که با خیابان کوچکی از بخش اصلی (جنوبی) قبرستان جدا شده است.

۲۹ . قثم بن عباس در زمان خلافت معاویه در سمرقند به شهادت رسید (ابن عبدالبر، الاستیعاب فی معرفة الأصحاب، ص ۶۲۳)؛ و قبر وی هنوز در این شهر (امروزه واقع در جمهوری ازبکستان) زیارتگاه است.

ابوذر در دورهٔ خلافت عثمان در ربذه ـ از توابع مدینه ـ از دنیا رفت (ابن عبدالبر، همان، ص ۸۰۲). مقداد در سال ۳۳ هـ ق در «جُرف» ـ نزدیک مدینه ـ از دنیا رفت و در مدینه به خاک سپرده شد (ابن عبدالبر، همان، ص ۷۰۰). اویس قرنی در سال ۳۷ هـ ق در رکاب امام علی علیه‌السلام در جنگ صفّین به شهادت رسید و مزار وی امروزه در شهر رقّه سوریه قرار دارد (ر.ک: ادامه مقاله). دربارهٔ محل وفات و دفن محمد حنفیه نیز اختلاف نظر وجود دارد، اما بنا بر قول مشهور، در مدینه وفات یافته است.

۳۰ . عبدالغنی نابلسی (م ۱۱۴۳ هـ) ـ از علمای دمشق ـ نام آنها را عبدالله و عبدالرحمان ذکر کرده است. بنگرید: الحقیقة والمجاز فی رحلة بلاد الشام ومصر والحجاز، ص ۱۱۷.

۳۱ . بنگرید: الزهراوی، نعیم سلیم، حمص: دراسة وثائقیة، ۶۹/۵ـ۷۰.

۳۲ . کامل، شحادة، «الترب ومقامات الزیارة فی حماة»، ص ۱۷۶.

۳۳ مرکز استان ادلب، واقع در ۵۵ کیلومتری جنوب غربی حلب و ۳۳۰ کیلومتری شمال دمشق.

۳۴ برای آگاهی بیشتر، بنگرید: خامه‌یار، احمد، «کتیبه‌های شیعی از قرن پنجم هجری در شمال سوریه»، ص ۷۸۲-۷۸۳.

۳۵ محمد ولی میرزا قاجار، «سفرنامه حج»، به سوی ام‌القری، ص ۲۶۵. اعتماد السلطنه، میرزا علی‌خان مقدم مراغه‌ای، سفرنامه حاج علیخان اعتماد السلطنه، ص ۸۲.

۳۶ . برای آگاهی تفصیلی درباره تاریخ تشیع در حلب بنگرید: نصرالله، ابراهیم، حلب

www.noormags.ir

والتشیع.

۳۷. این مزار در واقع روایت دیگری از مدفنِ سر حضرت یحیی علیه‌السلام است (بنگرید: ابن شداد، الأعلاق الخطیرة فی ذکر أمراء الشام والجزیرة، ۴۰/۱/۱)، اما در دوره‌های اخیر، نزد اهالی حلب به مزار حضرت زکریا علیه‌السلام شهرت یافته است.

۳۸. برای آگاهی بیشتر دربارهٔ این کتیبه بنگرید: خامه‌یار، احمد، همان، ص ۷۸۴-۷۸۶.

۳۹. الغزی، کامل، نهر الذهب فی تاریخ حلب، ۲۱۰/۲.

۴۰. پیشین، ۲۱۱/۲-۲۱۲.

۴۱. بنگرید: نصرالله، ابراهیم، آثار آل محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله فی حلب، ص ۴۰-۵۰.

۴۲. ابن شهرآشوب، مناقب آل أبی طالب، ۶۷/۴.

۴۳. بنگرید: سماقیة، محمد علی، «مشهد الإمام الحسین بحلب»، ص ۱۷۶.

۴۴. الغزی، کامل، همان، ۲۱۳/۲.

۴۵. نصرالله ابراهیم، آثار آل محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله فی حلب، ص ۹۳-۹۴.

۴۶. ابن شداد، الأعلاق الخطیرة فی ذکر أمراء الشام والجزیرة، ۱۴۷/۱-۱۵۲.

۴۷. ابن العدیم، بغیة الطلب فی تارخ حلب، ۴۶۵/۱؛ الهروی، همان، ص ۴.

۴۸. ابن العدیم، همانجا.

۴۹. بنگرید: الطباخ الحلبی، محمد راغب، إعلام النبلاء بتاریخ حلب الشهباء، ۲۰۵/۲.

۵۰. شایان ذکر است که نگارنده در زمان بازدید خود از این مکان، با تابلوهایی با محتوای شیعی مواجه شد که بر دیوار مقبره نصب شده بود.

۵۱. دریاچهٔ اسد، دریاچهٔ مصنوعی وسیعی است که در سال ۱۹۷۵ م با تأسیس سد عظیم فرات بر رود فرات در مجاورت شهر «الثوره» در حدود ۴۰ کیلومتری غرب شهر رقّه به وجود آمد. با تأسیس این سد و ایجاد دریاچهٔ اسد، مساحت وسیعی از اراضی مجاور رود فرات، به زیر آب دریاچه فرو رفت.

۵۲. شهر بالِس از مهم‌ترین شهرهای شمال سوریه در دورهٔ بیزانسی و قرون اولیهٔ اسلامی به شمار می‌آمد که پس از حملهٔ مغولان، به تدریج متروک و به شهری ویرانه تبدیل شد. با تأسیس سد فرات نیز بیشتر بخش‌های آن به زیر آب دریاچه فرو رفت.

۵۳. الهروی، علی بن ابی‌بکر، همان، ص ۶۱.

۵۴. المنقری، نصر بن مزاحم، وقعة صفین، ص ۱۵۱ـ۱۵۲.

۵۵. شایان ذکر است که مزارات دیگری نیز در سوریه و سایر کشورهای اسلامی (از جمله ایران) به اویس نسبت داده می‌شود، اما تقریباً مسلم است که اویس در رکاب امیرالمؤمنین علیه‌السلام در جنگ صِفّین به شهادت رسیده است.

۵۶. تصویری از بنای قدیمی این دو مزار در منبع ذیل منتشر شده است: حرزالدین، محمد، مراقد المعارف، ۱۶۴/۱ و ۱۰۰/۲.

۵۷. الهروی، علی بن ابی‌بکر، همان، ص ۶۳؛

www.noormags.ir

الحموی، یاقوت، همان، ۲۱۶/۲؛ ابن شدّاد، همان، ۷۲/۱/۳.

۵۸ . بنگریـد: ابن شهرآشـوب، مناقب آل أبی‌طالـب، ۳۳۴/۲؛ و نیز: الهروی، همان جا.

۵۹ . بنگرید: موسـیل، الوا، الفرات الأوسـط: رحلـة وصفیـة و دراسـات تاریخیة، ص ۵۱۳؛ الریحاوی، عبد القـادر، «لمحة عن حضارة الجزیرة و الفرات فی العهد العربی الإسلامی»، صص ۶۶-۶۷.

۶۰ . در حـال حاضـر ایـن جزیره بـه نام جزیرة الثوره نامیده شده و به یک منطقهٔ حفاظت‌شدهٔ طبیعی تبدیل شده است.

۶۱ . بنگرید: ابـن حوقل، صورة الأرض، ص ۲۰۳؛ ابن العدیم، بغیـة الطلب فی تاریخ حلب، ۲۸۰/۱؛ مسـتوفی، حمدالله، نزهة القلوب، ص ۱۵۸.

۶۲ . ابن شهرآشوب، همان، ۲۲۷/۲؛ الهروی، همان جا؛ ابن شداد، همان جا.

۶۳ . در این نوشـتار فرصت بررسی تفصیلی این مسـئله وجود ندارد، امـا به اختصار شدید، برخی از مهم‌ترین دلایل ارائه شده آن اسـت که بنای مـورد نظر، متصل به دیوار شـهر رافقه نیسـت واندکی از آن فاصله دارد. معماری و تزئینات بنا نشان می‌دهد کـه نمی‌تواند دروازه شـهر ـ به عنـوان بنایی با معماری نظامی ـ باشـد. نامگذاری بنا به «دروازه بغداد» نیز مربوط به دو قرن گذشته و ناشی از جهل ساکنان رقّه در دوره‌های اخیر نسـبت به ماهیت اصلی آن است. ضمناً، تاریخ بنای زیارتگاه از دوره سـعدالدوله حمدانی (۳۳۳-۳۵۶ هـ)، از امرای شـیعهٔ سلسـله بنی‌حمدان، دانسته شده است. بنگرید: الحمد، محمد عبدالحمید، عشائر الرقة والجزیرة: التاریخ والموروث، ص ۲۰.

۶۴ . به عنوان مثال، بنگرید:
Creswell, K. A. C., A short account of Early Muslim Architecture, pp 244-247.

۶۵ . یحیی بن عبدالله بن حسن بن امام حسن مجتبی علیه‌السلام، از ساداتی است که در واقعه فخ حضور داشـت و پـس از آن به دیلم (گیلان امروزی) فرار کرد. هارون الرشید لشـکری را به فرماندهی فضل بن یحیی برمکی به سوی او فرستاد و یحیی ناچار به تسلیم شد. او سرانجام در زندان هارون به شهادت رسید. بنگرید: ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، صص ۳۸۸-۴۰۳.

۶۶ . الحـوت، کمـال، جامـع الـدرر البهیة لأنساب القرشیین فی البلاد الشامیة، ص ۲۴۳؛ الکلیـدار آل طعمـة، عبـد الجواد، معالم أنسـاب الطالبیین فی شـرح کتاب سر الأنسـاب العلویة لأبی نصر البخاری، ص ۱۵۹ (به نقـل از: صحاح الأخبار فی نسب السادة الفاطمیة الأخیار، تألیف محمد سراج‌الدین رفاعی).

۶۷ . الحوت، کمال، همان، صص ۱۴۴-۱۴۵.

۶۸ . بررسی دقیق منابع تاریخی نشان می‌دهد که مسـیر رفت امام علی علیه‌السلام به صفّین، پـس از عبور از شـهرهای بابِل، مدائن و انبار در خاک عراق، در سـرزمین جزیره

www.noormags.ir

و به موازات ساحل سمت چپ (شرقی) رود فرات تا شهر رقّه بوده است. مسیر بازگشت آن حضرت نیز علیه‌السلام از طریق شهرها و مناطق واقع در ساحل سمت راست (غربی) رود فرات (از جمله هیت و کربلا) بوده است.

۶۹. «میادین» شهر جدیدی است که در نزدیکی ویرانه‌های شهر رحبه، از شهرهای اسلامی مهم در حوزه رود فرات، شکل گرفته است. بنگرید: المعجم الجغرافی للقطر العربی السوری، ۳۷۶/۵.

۷۰. علی بن ابی‌بکر هروی از زیارتگاهی به نام «مشهد البوق» در نزدیکی رحبه (میادین کنونی) سخن گفته است که منزلگاه امام علی علیه‌السلام در مسیر ایشان به صفّین بوده است. بنگرید: الهروی، همان، ص ۶۷.

۷۱. بنگرید: ابن شهرآشوب، همان، ۳۳۴/۲؛ قطب‌الدین راوندی، الخرائج والجرائح، ۹۱۶/۲.

۷۲. بوکمال شهر نسبتاً جدیدی است که در ۱۳۰ کیلومتری دیر الزّور و در هفت کیلومتری مرز سوریه و عراق قرار دارد.

۷۳. قَرداحه شهر کوچکی است واقع در ۳۵ کیلومتری جنوب شرقی لاذقیه. این شهر زادگاه حافظ اسد، رئیس جمهور پیشین سوریه است و مقبره وی نیز در همین شهر قرار دارد.

۷۴. خونده، محمد، تاریخ العلویین و أنسابهم، ص ۱۴۸.

۷۵. محمد کردعلی به وجود مزار سلمان فارسی در روستای سهوه اشاره کرده است. بنگرید: خطط الشام، ۱۵۴/۶. امروزه در جنوب سوریه سه روستا به نام‌های سهوة بلاطه، سهوه الخضر و سهوه القمح وجود دارد، اما نگارنده از اینکه مزار سلمان در کدام یک از این روستاها قرار دارد و آیا تاکنون باقی ست یا نه، اطلاعی نیافته است.

۷۶. این مزار برروی تپه‌ای قرار دارد که در حال حاضر به منطقهٔ نظامی تبدیل شده است.

www.noormags.ir